Cseke Gábor

Krajczáros napló

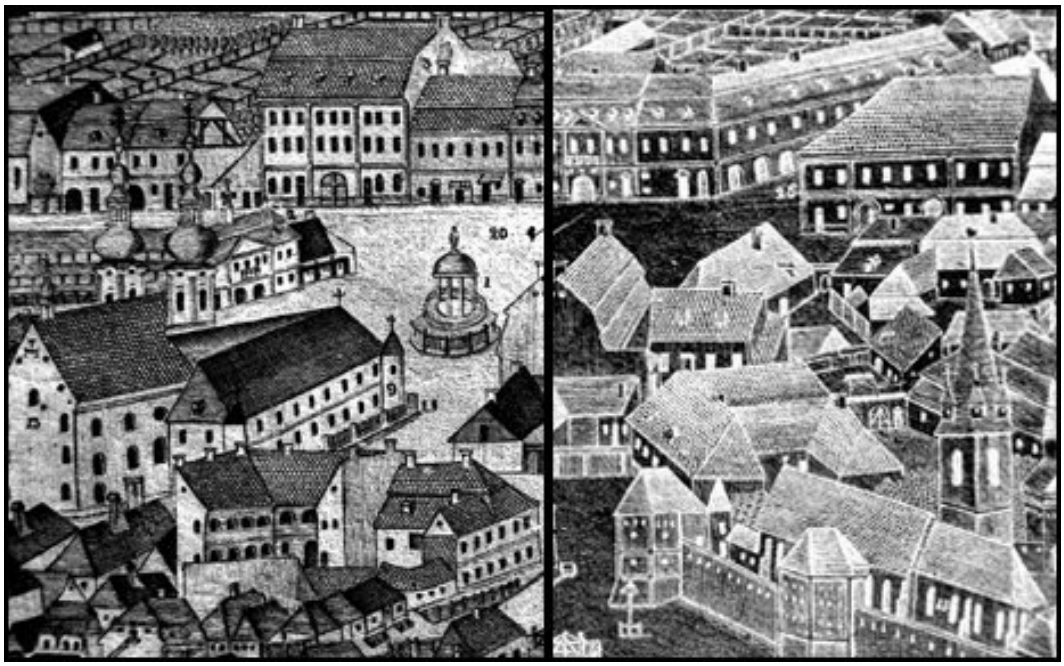

2009

TARTALOM

Ki az a Deák Lajos?
Deák Lajos társasági életet él
Deák Lajos beáll deáknak
Szüret szüret hátán
Honvédbáltól halottak napjáig
Ismerkedés Tolnai Lajossal
DL olvasmányai
Egy hanyatt esés története
A követválasztás
Rossz hírek Pestről
Telegrammok évadja
Az édesanya hangja
DL árvaságra jut
Az utolsó ásó föld
18 éves lettem Isten kegyelméből
Farkas újra otthon
DL elismeri, hogy a szükség a legnagyobb mester
Egész nap résen állottunk
Előtte és utána
Kétféle város?

FÜGGELÉK
1. Nyárádandrásfalvi emlékek Deák Lajosról
„krajczáros napló”-jának olvasása nyomán
2. Deák Lajos kortársai
Berzenczey László
Szemerjai Szász Béla

Ki az a Deák Lajos?

1.

A kopott, de masszív könyvecskét Elekes Feritől kaptam, több mint egy esztendeje, aki egykori régiségboltján keresztül tett rá szert, mint ismeretlen relikviára.

Amikor Marosvásárhelyről eljuttatta hozzám, úgy értettem, az volt a szándéka, hogy hámoznám ki – mert lát ehhez bennem hajlandóságot és képességet –, ki fia-borja vezette ezt a naplót annak idején, de legfőképpen, hogy mérjem fel belőle, hogyan élt és gondolkodott az akkori ifjúság, a kiegyezés távoli esztendeiben, Erdélyben...

Úri gesztus volt a részéről ez a felajánlás, ugyanakkor nagy kihívás is, hiszen éntőlem világéletemben távol állt a levéltári munka, a régi kéziratok felkutatásának és böngészésének a szenvedélye. Ha igyekeztem is a magam módján precíznek lenni, ami az írást, a szerkesztést illeti, az is inkább csak begyakorlott törekvés volt, mint megszállottság...

Ez viszont most már mind nem számít, a visszafordíthatatlan megtörtént: elfogadtam volt Feritől ezt a kis kávébarna könyvet, amit nyugodtan nevezhetek akár notesznek is, mai ismereteink szerint, és büszke voltam, hogy engem szemelt ki a napló gondnokául.

Imígyen mutatta be előttem, remélve, hátha még jobban kedvet kapok a feladathoz, mi is rejlik a fedőlapok között:

„Ez egy szegény gyermek, aki tehetősebb vásárhelyi emberek gyermekeit tanította, mert azok bizonyára tele voltak lustasággal. Olyanok vannak benne, hogy például mennyibe került az a füzet, amibe a följegyzéseit írta, mennyit kért az anyjától cipőfűzőre, lábbelire, kenőcsre, gyertyára, mit olvasott egy héten által, milyen darabokat látott a színházban, mivel foglalkoztak az akkori politikai pártok, hogy jutott el szekeret stoppolva vidékre, szóval nagyon nagy tanulság lenne egy mai fiatal számára, ha egyáltalán elolvasná... Még politikával is foglalkozott, volt véleménye...”

Én ezt látatlanban mind el is hittem neki azon nyomban, a gond abból állt, hogy végül mégis csak el kellett olvasnom a sűrűn csordogáló kézírást, amely bármilyen kalligrafikus legyen, mégis csak sietésre és helyenkénti kuszaságra vall, sok benne a rövidítés, az elharapott szó, az elgaloppozó betűjel, a megszakítás, a rögtönzés, nagy és kisbetűk, ékezetek rapszodikus használata. Mindezt legyűrni és megfejteni rendkívüli hangulat – ún. révület – kellett, ami igen sokáig meglehetősen messzire elkerült.

Aztán ezen a nyáron, távol az otthontól, hirtelen eszembe jutott a kisded naplócska, s valahogy kedvem támadt kézbe venni. Most viszont azért nem volt rá alkalmas a pillanat, mivel a számomra ismeretlen Deák Lajos feljegyzései odahaza, tőlem ezer kilométerekre maradtak.

Végül, ha több szakaszban is, mára sikerült elolvasnom. Ami nem kevés munka volt, de teljesítménynek nem túl nagy, hiszen a java még csak ezután következne: az olvasottak részleges és ismételt újraolvasása, értelmezése, feldolgozása, a tárgyi világ beazonosítása, a naplóbeli mikrokörnyezet és társadalmi háló rögzítése.

A legnagyobb kérdést számomra az jelentette, hogy ki lehet a naplóíró szerző? Aki az alábbiakat rótta, igen kellemetes és csinos betűkkel a kezdőlapra:

„Külömböző jegyzetek élményeimről 1867-1868 Sept. 5ig Marosvásárhelyen. Deák Lajos sk."

A naplóból valamennyire ismerősek főbb életrajzi adatai: 1850-ben született, a Marosvásárhelyen élő Deák családban a legkisebbik gyermek az öt közül. Édesapját, aki 1868. április 4-én visszaadja a lelkét a teremtőnek, s akinek gyászszertartásáról és temetéséről a napló részletesen beszámol, Deák Ferencznek hívják, akárcsak a nagy kiegyezőt, akinek megbékélési filozófiáját különben az egész család osztja. Anyja Miske Anna. A Deák család ugyanakkor rokoni kapcsolatban állt az ugyancsak népes Dósa családdal is.

Az első külső fogódzóra akkor találtam, amikor sikerült beazonosítani a legnagyobb testvért is, bizonyos Deák Farkast (sz. 1833. március 4-én, Marosvásárhelyen), aki többszörösen emlegetett személyiség a magyar történelemben és kultúrában, és akiről *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái* c. könyvében így ír:

*„**Deák Farkas (köpeczi)**,*

nyug. igazságügyminiszteri osztálytanácsos, a m. tud. akadémia r. tagja, a vaskoronarend tulajdonosa, D. Ferencz jó nevű ügyvéd és Miske Anna fia, szül. 1832. ápr. 4. Marosvásárhelyt; iskoláit szülővárosában az ev. ref. kollegiumban járta, midőn 1849-ben gr. Toldalagi Mihály őrnagy mellett néhány hónapig ő is részt vett a szabadságharczban. 1850-52-ben ismét a marosvásárhelyi kollégium növendéke volt; ekkor azonban mint rajongó ifjú belesodortatott a Török–Gálffy-féle összeesküvésbe, minek eredménye öt évi fogság lett; ebből két évet Szebenben és hármat Josefstadtban töltött. 1857-ben szabadult ki kegyelem útján fogságából, hol rendszeres tanulmányokat folytatott magas míveltségű társaival. 1857-től 1861-ig vidéken és Kolozsvárt tanítással, neveléssel és önképzéssel foglalkozott; megtanulta a franczia s angol nyelvet és a latinban is tökéletesítette magát. 1862-ben Pestre költözött, hol elvégezte a jogot és az irodalommal is állandóan foglalkozott. 1867-ben igazságügyminiszteri fogalmazó, 1870-ben titkár lett és 1881-ben osztálytanácsosi czímet nyert. 1886-ban a III. oszt. vaskoronarenddel kitüntetve nyugdíjaztatott. Tevékeny részt vett a magyar történelmi társulat alapításában, melynek 21 évig egyik legbuzgóbb igazgató választmányi tagja s sok éven át jegyzője volt. A székely művelődési egyesületnek szervező választmányi tagja, utóbb alelnöke lett. A magyar tudom. akadémia 1876. jún. 8. levelező s 1885. máj. 28. rendes taggá választotta s az akadémia több bizottságának munkás tagja volt; részt vett a régészeti, valamint a magyar heraldikai s genealogiai társulatok alapításában is, melyeknek szintén választmányi tagja volt. 1870-73-ig mint a drámabiráló bizottság tagja a nemzeti szinház igazgatásában is részt vett és ez idő alatt 14 szindarabot fordított; végre a hunyadmegyei régészeti társaságnak is tiszteletbeli s a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond társaságnak rendes tagja s utolsó évében elnöke volt. Több tanulmányutat tett Németországban, Svájczban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában és Angolországban, mely alkalommal utileveleket küldött a Pesti Naplóba, Fővárosi Lapokba sat. A folytonos irodalmi s hivatali munkásság idő előtt meggyengíté testi szervezetét és utolsó napjait Marosvásárhelyt a születi háznál élte, hol 1888. jún. 4. meghalt. Nyárád-Andrásfalván a családi temetkezési kertben nyugszik, hol sírja fölé a testvéri kegyelet díszes gránit emléket emelt."

Egyetlen egy helyen találni ellentmondást Szinnyei megállapításai és a napló adatai között: Deák Lajos – akit a szövegben a rövidség kedvéért rendszerint majd DL-ként emlegetek – feljegyzéseiben (3. oldal – az ifjú naplóíró ugyanis, a történelmi hűség kedvéért, már jegyzetei legelején rögzíti családja anyai, illetve apai ágának legközelebbi hozzátartozóit, illetve testvéreinek életrajzi adatait) Farkas bátyjának feltüntetett születési dátuma 1833. március 4. –

a többi stimmel, de igazságtételre (mármint hogy melyik a helyénvaló adat) nem vállalkozom – derítsék ki a hozzáértők.

Deák Farkas említése viszont már olyan szál, amire még ha hiányosan is, fel lehet kötözni a napló társadalmi hálóját. Mindjárt az első oldalak olvasása után kiderül, hogy DL igen nagyra becsüli Pesten élő legnagyobb testvérét, bámulja annak szabadságharcos múltját és hogy szellemiségében az egész család a Deák-féle kiegyezést támogatja.

Ezek után némileg magabiztosabbnak éreztem magam és némileg otthonosan néztem szét a DL naplójában leírt események között.

2.

Aki az eddigiekből azt hinné, hogy nagy történelmi tablót készülök fölvázolni a formás kis napló kapcsán és elkezdem majd kutatni-böngészni Marosvásárhely kiegyezéskori társadalmi térképét, az csalatkozni fog, esetleg megkönnyebbülten felsóhajthat. Semmi ilyesmihez nincs bennem hajlandóság. Ahhoz ott vannak a helytörténet tapasztalt és jól bejáratott szakemberei, tanárok és professzorok, mindenféle levéltárosok, és úgy gondolom, hogy az a része a kérdésnek nagyjából meg is van oldva, tisztázva vagyon.

Éppen csak ennek az ifjú embernek, aki a Deák Lajos (DL) névre hallgat, a helyét kellene megtalálnunk a továbbiakban ama zaklatott, de azért mondhatni kiegyensúlyozott, gondtalan békeidőben, amit a kiegyezés hozott az anyaországi és erdélyi magyarságnak. Az erről szóló információk, DL kisvilágának elemei pedig ott vannak a naplóban.

Lássuk csak, hogyan telnek hétköznapjai.

Hősünkről hamar megtudjuk, hogy 17 esztendős, bevallása szerint kedveli a táncmulatságokat, mert igen sűrűn járogat el rájuk s nemcsak e tényt vallja meg naplójának, de arra is gondja van, hogy név szerint felsorolja, kikkel táncolt többször és ezek közül kikkel a legszívesebben.

DL ugyanakkor színház- és operakedvelő is, alkalomban pedig, úgy látszik, nincsen hiány, mert 1867 februárjának végétől szinte minden másod- vagy harmadnaponként sor kerül egy-egy színházi reprezentációra, amelyek szépen bekerülnek a naplóba a cím, a szerző, az esetleges fordító, a rendező és a főbb szereplők ismertetése mellett. Ha a DL naplójából kellene megítélnünk az akkori kulturális életet, akkor azt mondhatjuk, hogy Marosvásárhelynek bár nem volt állandó színháza, korabeli színészeink ugyancsak tették hazafias kötelességüket. Olyanok voltak, amilyenek, életkörülményeikhez képest mindenképpen lelkesek és önfeláldozók, de aki annak idején valamit is adott magára, nem panaszkodhatott pangó művelődési életre.

DL kurta színházi bejegyzéseiből a művészi eseményen túl olykor azt is megtudjuk, hogy milyen érdeklődés övezte az illető darabot: tolongtak-e a nézőtéren vagy sem. Egy idő után kettős mércét vezet be és ilyenfajta megjegyzéssel zárja számadásait: *„Elegen voltak, nekem sokan”*, *„Minden tekintetben nagyon sokan”*. Szó szerint nem derül ki a naplóból, de sejteni lehet, hogy amikor DL szempontjából is *„sokan voltak”*, ez arra utalhat, hogy a számára kedves (szimpatikus) nőnemű lények is jelen voltak a teátrumban. Néha még a nevük is felsejlik a füzet lapjain, alig észrevehető, halovány pontokból kirakva, hogy a naplóíró eleget tegyen a műfaj vallomásos követelményeinek, de a kellő diszkréciót is betartsa.

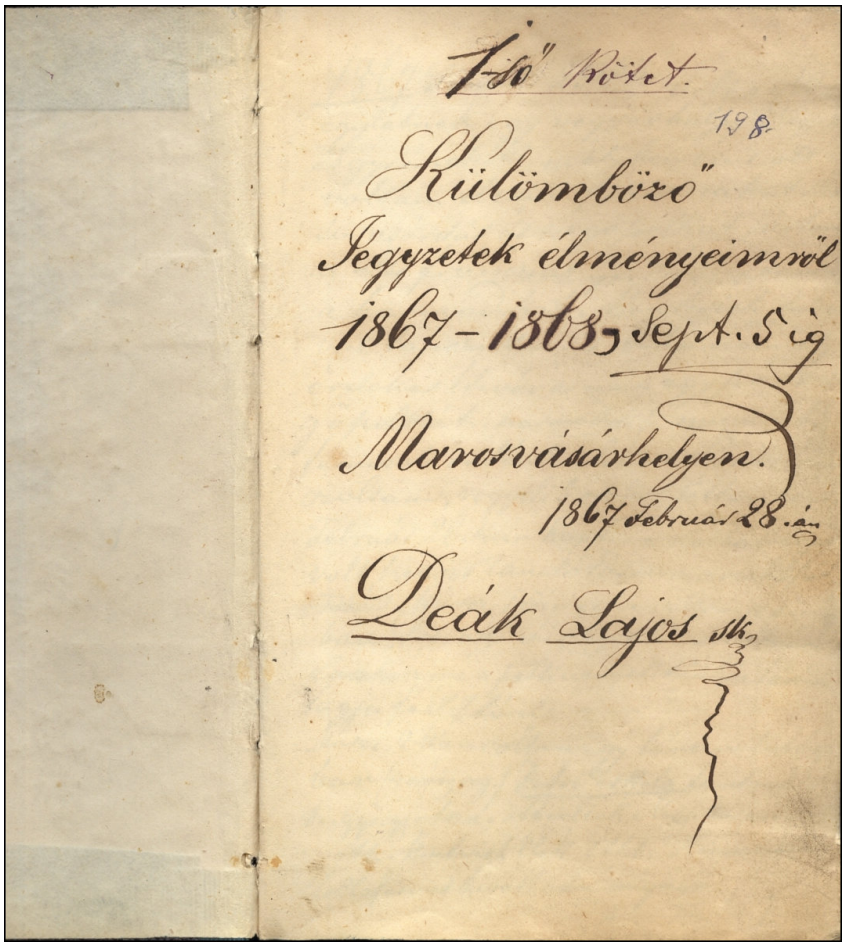

A napló címlapja

Deák Lajos társasági életet él

1867. április 3-án aztán egy kevésbé szokványos előadásról szerezhetünk tudomást:

„3-n a szinházban, hol ekkor büvészeti előadás volt helybeli órásmester, Birle László által, továbbá Birle Katalin, az előbbinek leánya színészi pályára kivánván lépni, most tett első kisérletet a színpadon, valamint az itteni fekete zenészek karmestere, Cserni Alajos is fellépett most."

DL a számos színházi bejegyzés közé beszúrt egy érdekes közjátékot is, amelyből megtudhatjuk, időnként honnan szerezte meg a beléptidíjhoz szükséges pénzösszeget.

„Volt nekem egy rokonom ugy félig-meddig különcz ember, a ki szereti ugyan az ifjakat – t.i. a becsületeseket – de hogy a közönségesnél csinosabban vagy egy kissé különbözőleg őltözzenek, vagy virágot stb. hordjanak fejüken; főkép pedig hogy azzal egy cseppetis ágáljanak (fennhéjázzanak) azt teljesen ki nem álhatja. Én, minthogy különben meglehetős természetem a szerénység (perse nulla regula sine) az ő természetét pedig jól ismertem, kegyét meglehetősen megnyertem. Egykor szinházba indulva egy szép szinü bokrétát tüztem kalapomba, mert előre tudtam, hogy kik lesznek a szinházban (magától értödik, hogy csakis 2őt tudtam, de ez nekem elég volt arra, hogy ha pénzem volt, s a darabot nem láttam, elmenjek.) – Amint megyek a Nagy Közön le Nagy Jánosné és Ida növérem felé, hogy együtt menjünk az Elbába hól az előadás volt, hát ime messziről meglátom az én emberemet D. Lajost. Én se vagyok rest, hanem valóban is melegem lévén, leveszem a kalapom, magam megtörülem, a bokrétát pedig a kalap szalagja mellé lehetőleg beszuszakolom, s avval megyek – hová mondám. Ott elpanaszlom nővéremnek, hogy az én drága virágcsokrom hogy járt. Ő pedig másnap odamenvén az én öreguram, elbeszélte neki az én virágcsokrom történetét. Az én emberem az öreg pedig igy szólt: na minthogy olyan tekintélyben tart engem, ezért egyszer megérdemli, hogy egy színházra valót adjak neki. És ez volt a 25 krajczár története. 1867-ben történt a virág, Május 7ikén, leirtam 10én." (10-12. oldal)

Valamivel korábban némileg hasonló afférját is fontosnak tartja megosztani naplójával, amiből a későbbiek tanúsága szerint tanulnia kellett, mert hasonló balfogásra nem találunk.

*„Innep első napján (husvét) April 21én elmentem sétálni és azon tapasztalatra jutottam, hogy az ember csak olyanokkal induljon meg az uton, akik miatt bárkivel találkozzék is vagy bárki lássa is, magát meg ne kelljen szégyenleni, mert különben ugy jár mintén, ki a magam káramon tanultam. Ugyanis elmentem Szörcsei Gáspár és Nagy Kálmánnal (hires tekergők) sétálni és amint mentünk, egy ablakban ott láttam H(*incs*) B(*ertát*) kinek külömben mindig nagy tisztelettel és sz.....el szoktam köszönni, egyszóval jól ismerem, és persze ő is engem, de bizon ezen társakkal lévén, nem tettem szokásom. – Tovább menve egy utczán találtunk két tanárt, D. J....fet és a pápa szemes D. M..lost; ime most megint a szégyen, hogy engemet... ilyenekkel látnak, s végre még egy: (az allén) a sétányon a merre menyünk hát ottan van az én kedves barátom és gondolatban... Mentovich Elek, kit épen ez előtti nap figyelmeztettem ezek kerülésére és ime most én vagyok a korpa között a disznóknak eledelül kitéve. De ezutánra egy kissé ovatosabb leszek sétatársaim megválasztásában."* (6-7. oldal)

Egy nap múlva, április 22-én DL újabb „kalandot” jegyezhet, mégpedig olyanformán, hogy az olvasó azt hinné, valami érdekes vagy fordulatos dolog történik hősünkkel, hogy kiderüljön: az élet legközönségesebb, legbanálisabb közjátékairól van szó. (Ez a fajta tárgyalási stílus lépten-nyomon felbukkan a naplóban, s számomra azt példázza, hogy az akkori életben az eseménytelenség, a kiszámíthatóság, a prózai szürkeség a világ stabilitásának kifejeződése.)

„D.u. úgy 5-6 órakor amint jöttem fel a Kis Közön, hát meglátom, hogy (halvány pontokkal leheletfinoman kirajzolva: *Mentovich Julcsi*) *az ablakban van, tehát, hogy ne látszodjon épen ugy neki mint ha csak érte mentem volna, eljüttem a fazakas u(tczától) posta utcáig ott le a Kutas utczán és fel a Kazinczi utczán mentem csak azért, hogy őt láthassam és egyet köszönhessek, és sikerült a mennyiben még mind az ablakban volt. Ilyen a Sz...”* (vajon mit akart itt elrejteni a pontok mögé: szerencse? szerelem? – csak találgathatunk... De ha a naplóban tovább haladunk, sejtéseinkben megerősödhetünk:) *„April 29én a szinházban adták: A csizmadia mint kisértet énekes népszinmü 3 felv. irta Szigeti. Elegen voltak, nekem sokan, mert...* (halvány pontokkal leheletfinoman kirajzolva: *Mentovich Julcsi közel hozzám*)” (8. oldal)

Május 4-én újabb színházi est, akkor megjegyzi: *„Sokan* (kipontozva: *Julcsi*)”. Május 5-én több lány társaságában elvonul DL és társai előtt M. J(ulcsi) is, s *„a mint már egészen irántam voltak, én ugyan mindeniknek akartam és köszöntem is, de M(entovich) J(ulcsi) reám nézet és akkor felálva köszöntem neki és ő is kedvesen nekem. Azután a szinházban voltam, de ő nem volt ott...”* (9-10. oldal)

DL felhőtlen napjai azonban láthatóan meg vannak számlálva. Eljön a pünkösdi szünidő, s vele együtt a felkészülés, a tanulás kötelessége:

„A Pünkösdi szünidőt megadták. Máj 29. d.e. 10 ora – tart Junius 13ig, mely alatt a subscriptiora [a kollégiumokban a nagyobb diákok sorába lépőknek nevük aláírásával arra való kötelezettség-vállalásuk, hogy engedelmeskedni fognak az iskolai törvényeknek] *Szőcs Lajos a bongárdi, Soos Gyula és Szabo Sándor-ral készülgettem, a Teleki kertben – vagy a temetőben – vagy a mi kertünkben – vagy a Soosék házánál...*

1867. junius 30án volt az ugy nevezett subscriptioi vizsgánk reggeltől estig.” (14-15. oldal)

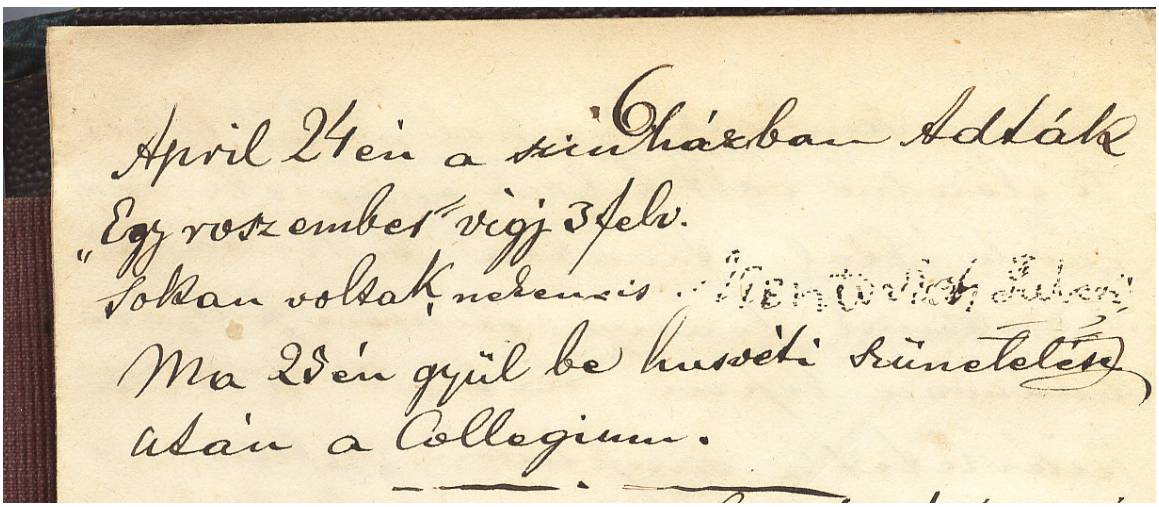

Halvány pontokkal leheletfinoman kirajzolva: Mentovich Julcsi...

Deák Lajos beáll deáknak

„1867. junius 30án volt az ugy nevezett subscriptioi vizsgánk reggeltől estig – írta naplójának 15. oldalán DL, majd azzal folytatja, hogy felsorolja mindazon tanárokat, akik őt és társait a különböző tantárgyakból egzaminálták. – *Julius 1sőén 12 és 1 ora között volt aztán maga az ünnepélyes subscriptio, én 2iknak subscribáltam a nevemet, Szöcs Lajos lévén az 1ső. 38-an lettünk deákok, egy sem maradt benn...*

Ugyancsak Julius 1sőén estve elmentünk közös vacsorára a Lénárt vendéglőjébe ahol is én 1/2 11 óráig ültem, Mentovich Elekkel együtt jöttünk el, a többiek pedig 12 óráig ültek. Került a vacsora 1 forintba.

A Dimission [elbocsátás, a mai ballagásnak megfelelő mozzanat], *mely Junius 29én volt nyertem jutalmul Arany János furcsa Hősköltéményeit. Deákká tételemkor Julius 3ikára csináltatott Édes Anyám nekem egy arany karika gyűrűt és ez volt az én első gyürüm, melyet azolta viselek is (6 frt 20 kr).”* (15-17. oldal)

DL számára ezzel beáll a nyári szünidő, miközben ő maga a helybeli dalárda tagja lesz, amiért havonta 40 krajcár tagdíjat fizet. Egy kirándulás Jobbágyfalván, majd Ehedben, július végén pedig mintegy tíz napon át házőrző egy ismerős családnál, amíg azok valamelyik fürdőhelyen tartózkodnak. Augusztus 9-én aztán DL is vándorútra kerekedik nagynénje meghívására...

„Minthogy már több ízben írták volt Eszter néniék, hogy látogassam meg őket Báznán, felmentem Márkus János nevű fiakeressel (1 frt 20 kr-ért) Báznára, jóllehet ugy mentem volt, hogy csak egy-két napot ülök ott, de részint, hogy jó alkalmat a hazajövésre nem találtam, részint más okból is egész 2 hétig ültem ott, t.i. addig, a mig Eszter néniék.

Nekem ez volt az első hosszasabb otthon nem létem, de ez nagyon jól telt, tánczoltam, vigadtam eleget. Bálban (public) voltam 3szor, ezenkívűl kétszer a Sétatéren s egyszer a mezőn tánczoltam...”

Miután névszerint felsorolja legkedvesebb táncosnőit, illetve barátait, akikkel a fürdőn megismerkedett (mindegyik névsor után ott áll a sokat sejtető „stb”, jelezvén hogy hosszú még a sor), bevallja, hogy egy *Frendel Gyulánka* nevezetű leányzó tetszett neki leginkább, *„ki akkor 12 éves volt, de idejéhez nagy és igen szép termetű, szőke haja, szép homloka, világos kék kissé szürkére hajló szeme, finom szabásu orra alat metszett piczi szép korall ajkai között beszédes 2 fehér gyöngysorral diszes szája van.”* (19-21. oldal)

Augusztus 15-én kis kirándulást tesz Medgyesre Czell nevű barátja családjával, ahol is vásárol magának egy tárczát (1 frt 40 kr-ron) a Theil kereskedésből. A naplóban ezután újabb, hosszadalmas lista következik mindazokkal, akikkel a fürdőn megismerkedett, illetve akiket éppen csak megismert. Utóbbiak között szerepelt egy igazi gróf is, a 38 esztendős bükkösi Bethlen Dániel, *„akiről az a nevezetes, hogy Aug. 20ikán a Sz. István napi innepélyen miután jól leitta magát, a Sétatéren, hol a nagy közebéd volt 150 teritékkel, egy 8 teritékű asztalról a teritőt mindenestől együtt lerántotta, azután aztán 3an megcsipték, szobájába vitték s oda bezárták.”* (24. oldal)

„Az utolsó elötti nap, hogy Báznáról eljöttünk, Édes Anyám is feljött volt és együtt jöttünk aztán haza Aug 23ikán a Keséné néni szekerével... Az egész báznai költségem 8 frt 15 kr volt, melynek nagyobb részét Dosa Lajos bácsi állotta, köszönöm joságát! Ebéden is voltam vagy 3szor nálluk.” (25-26. oldal)

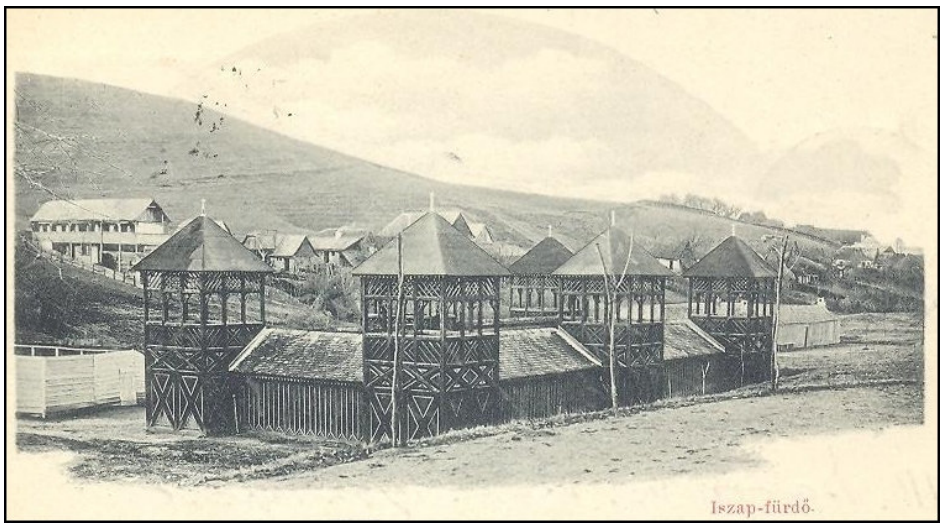

Báznai iszapfürdő korabeli látképe

Szüret szüret hátán

Október derekáig DL a kollégium szorgos mindennapjait éli: tanul, olvas, sétálgat, vendégségbe, hangversenyre jár. Október 13-án Ida, legkisebb leánytestvére betoppant a házukba *„és elhivott, hogy menjek velök mindjárt Sz. Iványra, mert holnap szüretezni akarnak; én aztán elmentem* – folytatódik a napló. *– 14én Szent Iván: reggel korán felkeltünk (Nagy Pálnál voltunk szálva a Nagy Jánosné régi házában) s kimentünk nagy sorban ökör szekereken a szöllőbe, ottan én fenn a nyomásnál ügyeltem, a mig elvégződött ugy 3 ora tájt, magam is töltöttem bele 13 vederrel, aztán visszamenve a faluba ott sajtoltattunk s ez lett 3 1/2 veder, a nyomás pedig 25 veder, összesen 28 1/2 veder, estve felé pedig elindultunk 3 marha szekérrel haza s béérkeztünk 8 órakor estve, épen midőn az ide jött Bethlen Gergelynek fáklyás zenét adtak, amelyen Szarvadi Lajos, Berzenczei László s Bethlen Gergely beszéltek (persze ezt csak hirből tudom), estve 10 orakor haza jöttem, hát itthon csak egyedül édes apámat találtam, édes Anyám és Berta ugyanis elmentek ma Andrásfalvára a mi holnap leendő szüretünkre; Eszter pedig a káli vén Nagy Györgynénél van, mert az ura oda van falura, én tehát sáros csizmám kitakarítva lefeküdtem, azon gondolkozva, valjon kimenjek-e én is András falvára vagy nem? Végre mégis azon határozatra jutottam, hogy ha délelött 10-11 óráig kapok alkalmas szekeret, a mellyel kimehessek, akkor elmegyek; ha pedig nem, hát akkor nem megyek.*

15én kedden reggel ugy 8 ora körül felkelve ki néztem először is az utszára s kaptam nemsokára Pungurnál egy váradi szekerest, aki elvigyen. 1/2 10kor aztán elindultunk s együtt a székelyel, Zsiga bával beszélgetve, ő pipázva s én egy pár szivart elsziva megérkeztünk Szeredába, itt neki dolga lévén mulatni kellett, én pedig őt nem várva rögtön utnak indultam ki egyenesen az Andrásfalvi szöllőhegy felé. Valami egy orai gyaloglás után aztán kiérkeztem a szöllőbe, ott aztán szivesen fogadtak – persze Édes Anyám s rokonaim –, már a mi szüretünk el volt végezve, mikor én oda mentem, lett nekünk 20 veder borunk a felibe mívelővel együtt, tehát fele 10 veder, ezen kivül egy kád és vagy két kosár álló szöllőnk. Estve aztán a Csongvayék udvarába menve ottan vacsora után egy darab ideig kártyáztunk még s azután Zsuzsika néni (keresztanyám) szekerese megérkezvén körülbelül 9 órakor elment Gyulával haza; mi pedig lefeküdtünk s elaluttunk az Urban.

16án reggel felrakodtunk egy szekérre valamint Csongvayné is egyre s beindultunk Vásárhelyre, hová d.u. 3 orakor szerencsésen meg is érkeztünk. Itthon csak épen egy kicsit ettem, mindjárt átmentem Csongvaynéhoz segíteni, amint még Andrásfalván megigértem volt – szöllő kötözni és felrakni. Egész estvig ott segitettem az az én egyedül egy legén segélyével raktam mind fel a szöllőt rudakra. A mint hazajöttem aztán itthon folytattam a Csongvainitt elkezdett munkát, amiért aztán estve fájt is a húnyam alatt.

17ikén reggel lementünk Édes Anyámmal a piaczra egy kis gabonát venni, s vettünk is vagy 4 véka elegy buzát s 2 véka törökbuzát, én miután az előbbit felhozattam az oláhval, a kitől per 70 krajczáron vettük, lementem Nagy Jánosni egy kicsit. Itt miután egy keveset ültem volna, mondták, hogy menjek fel az örög Dosa Lajoshoz, mert azt izente, hogy menjek hozzá ha haza jövök...” (29-34. oldal)

DL, szófogadó ifjonc lévén, oda fel is megy, de öreg Dósa éppen nem ér rá, majd némi várakozás után megjelenik s munkát ad a legénynek: levelet diktál, majd iratokat ad át lemásolni másnapig. (A későbbiekből is kiderül majd, hogy DL-re a deákságából kifolyólag az emberek szívesen bíztak betűvetői munkát, s azt ugyanvalóst jól meg is fizették.) Odahaza DL-t Dósa Jani, a néhai Dósa Samu fia várta s meghívta a családot a másnap tartandó szüretjükre, amit szívesen el is fogadtak.

„October 18. Reggel ugy 9 orakor hazavittem Dosához az irásokat, ő megköszönte – szóval – azokat s azzal csakhamar hazajöttem. 11 orakor jött aztán a szekér Dosa Janival utánunk s mi az az: Édes Apám–Anyám, Ida és én ki is mentünk Udvarfalvára – még a város végén utol ért egy másik szekér, amely Dosa Györgyéket – kivéve az ő nejét – s Vályi Klárit hozta, már elöttünk megérkeztek volt fiakerrel Deák Joska s két kis fia, Dosa Kati s Vályi Roza, kik már mind künn voltak a szöllőhegyen, mikor megérkeztünk, mi is nem sokára aztán ki mentünk a hegyre, igy tehát elég szép Compania gyült öszve oda értve a falusi egész atyafiságot – egy pár kivételével – perse itt nagy szüreti ebéd volt s elég vigság ahhoz képest, hogy itt rémitően aralg a marhavész, ugyhogy amig künn a szöllőben voltunk is, kettő döglött meg, s kivált Dosa Janiéknál majd mind betegek a marhák, s amelyik egyszer beteg 20 közül alig egy lesz jobban.

Én a leányokkal nem igen sokat conversáltam, legfennebb egy pár szót beszéltem mindenikkel. Dosa Géza és Janival bruderschaftot itam.

Na igen! szinte el is feledém, hogy Nagy Jánosné délfelé fiákerrel ki jött – jóllehet senki sem hivta –, s ő is ott perse aztán az ebéden mely künn a szöllőben a szabadban történt. Ebéd után nem sokára a városiak mind bementek, kivéve Édes Anyámat, Dosa Gézát és engem, minket ott marasztottak a másnap leendő Rosnyai János szüretjére.

19én éppen olyan volt a szüreti nap mint elöbb, kivéve, hogy nem voltak a tennapi vendégek. Estve felé aztán mi is, akik hárman tenap ott maradtunk, haza jöttünk." (35-37. oldal)

Szüret a Monarchiában (korabeli metszet)

Honvédbáltól halottak napjáig

Véget értek 1867 őszének szüreti alkalmai, s DL mind gyakrabban kerül abba a helyzetbe, hogy iratokat gyárt különböző megrendelésre. Október 21-én például Csongvaynak írt s olvasott 40 krajczár értékben, egy nappal később Dósa Lajosnak újabb leveleket írt s tett postára, 24-én ismét Dósa ad neki munkát (50 krajcár fejében, amit meg is kapott), Csongvay számára pedig újabb 15 krajczáros iromány született. Október 25-i bejegyzés szerint Csongvay mindezt megtoldotta 2 forinttal, *„amelyre a szünidőn apránként dolgoztam”* – sorolja pénzügyi sikereit DL.

Csakhogy küszöbön a hagyományos Honvédbál, ami nagy problémákat gördít ifjú emberünk útjába.

„27ikén reggel legelöbb elmentem Tökéshez a szabóhoz, a kinél volt egy megigazitandó t.i. a bátyáméból – Attilám és nadrágom. Ő azt igérte, hogy d.u. 4 orakor haza hozza; azután vettem egy pár szép gyöngyszin keztyüt (ez volt az első uj finom bőr keztyüm, eddig csak téli uj keztyüm volt, de nem bőr, az pedig csak vagy egy ocska volt Farkas bátyámtól) Csiki Károly-tól 1 forint 20 krajczárért... azután haza jőve reggeliztem és Csongvayni mentem, Lajost hivtam s együtt vettünk aztán nyakkendőket, én kék törököst 1 forint 20. Ő pedig fekete-fehérest, s oralánczokat, ő fekete-fehérest, én kéket (szalag), mindezeket azért vettük, mert az estve leendő Honvéd bálba akartunk menni.

Én du. kb. 5 oráig mind vártam a szabot, h. igéretét teljesitse, de csak nem tette biz ő, ekkor már minden reményemről lemondtam s a meglévő 1 éves magyarkám szépen ki takaritottam, azzal a gondolattal, hogy evel is elmegyek a bálba – hát 7 orakor mikor már öltözni készültem cseng a kapu és ki toppan be rajta? a szabo a kész gunyákkal, a melyek nagyon jól állottak rajtam, én is a megigért és adott pénzen kivül egy fertály jó idei bort is adtam neki örömömben.

9 orakor aztán én ellég csinosan felöltözve azaz rezeda olajjal kent haj, szép ing, a 40. lapon említett nyakkendő, keztyü és oralánccal, szép habfehér mellény, uj attila (az az igazitott – de most volt először rajtam) fekete kimondhatlan s elég csinos Agner Lajos suszter által pár héttel előbb fejelt csizmával Csongvay Lajoshoz beszólva s őt hiva felmentünk a bálba, amely nemsokára felmentünk után teljesen benépesült mégpedig átalánosan mágnásokkal, voltak ottan: Bethlenek, Telekyk, Bánfik, Szentkeresztik, Kornisok, Lázárok (a grófok), Rothental s Isten tudja menyi uri nép – de nagyon tulnyomó számmal a férfiak, ezek ugyanis már az urak (mágnások) után következő osztályból is nagy számmal voltak képviselve.

Én tánczoltam egy pár valczer és rezgő polkában vagy 6ot, 8at... Legszebbek voltak Bethlen Klára? és Teleki Ilona... 0 orakor jöttem haza Szekeres Elek kis templombeli Qantor és tanitoval.” (40-43. oldal)

Újabb hétköznapok következnek, amit október 30-án nagy sürgölődés szakít meg a Deák családban:

„Majd egész nap pakoltunk egy ferslagba [deszkából készült nagyobb láda] *Pestre bátyámnak lisztet, befőttet, mustárt, borokat, turót stb., d.u. aztán levitettük Fogarasihoz aki igérte, hogy ő elküldi Pestre. A mint jöttünk haza Édes Anyámmal be szoltunk egy percre Feketéni...*

30án gyült be 2 1/2 heti szünetelés után az oskola.” (43-44. oldal)

A november világítással köszöntött be:

„ 1sőén estve Cs(ongvay*) Lajossal a világitáson. Halottak emlékezete – ezen az emberi hála és kegyelet oly szép nyilvánitásán voltunk, a hol roppant sok nép volt a legelőkelőbb osztálytól a legutolsoig. Igen! most jut eszembe egy kis episod máról, még mielőtt a világitásra mentem volna. A nővérem nem lévén itthon, Édes Anyám pedig nem lévén igen jol kimentem és én fejtem meg a tehenyünket. Estve 10 oráig irtam, tanultam és olvastam."* (44-45. oldal)

Dósa Lajos további leveleket diktált DL-nek s adott érte 2 forintot. Az egyik napon, a kollégium felé sétálva DL találkozott néhány iskolatársával, s miután sétálgattak, egyikük (Teleki Sándor) meghívta őket egy kis paláverre. Lássuk, miről is folyt a szó?

„Valami 1 1/2 orát ültünk ott discurálva sok mindent össze vissza Leányokról, collegiumi csinekről, diákvicczekről, ép most is Teleki azt a vicczet csinálta, hogy mivel holnap épen vásár napja, M(entovich*) Julcsinak egy hagyma koszorut vettek, persze volt aztán nagy harag..."* (46. oldal)

Ismerkedés Tolnai Lajossal

DL kilenc másik társával gondolt egyet és alakítottak egy tánciskolát; az ilyesfajta intézmények akkoriban a társasági élet kedvelt és áhított formáit jelentették. Kibéreltek egy házat, tánctanárt fogadtak, s megtartották az első órát, egyelőre nők nélkül. Az esténként zajló iskola órarendje: hétfőn 8-10, szerdán és szombaton 7-9 között.

„(November) *16ikán estve tánczискolában voltam, de ott csak 2 nő volt..., akikkel én eleget táncoltam, azután Harmonián voltam... 18ikán estve a tánczискolában, ahol a 16iki két nő nem volt ott, hanem Füstös tanárnak kettő, Ferdinkó Béla tanulótársamnak 2 nővére, akik közül a nagyobbikkal, F. Laurával tánczoltam a legtöbbet."* (47-48. oldal)

Két napra rá szomorú gyászhír telepedett az egész Vásárhelyre.

„(November) *20ikán tudtuk meg a nagy és szomoru hirt, hogy Dosa Elek tennap az az: November 19én 1867ben délkór meghalt Pesten.*

Én azonban mégis, ma utoljára elmentem a tánczискolába, ahol megint Ferdinko(?) Luizzal tánczoltam legtöbbet...

November 27én volt a Dosa Elek nagyszerü temetése, olyan, a milyet MVásárhely még soha nem látott. Én a dalárdában énekeltem felette. Beszéltek felette a templomban Péterfi József az esperes és Szász Béla. Künn a sirnál Szentgyörgyi Imre kir. táblai itélő mester..." (48-49. oldal)

A napló feljegyzései szerint a neves ember szoros rokonságban állt a Deák családdal, ami újabb támpontot jelenthet a naplót vezető személyiségének megítéléséhez. Ahhoz, hogy kellően értelmezhessük DL lapidáris megállapításait Dosa Elekről, idézzük *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái* c. könyve rá vonatkozó passzusát:

*„**Dósa Elek (makfalvi)**,*

jogi doktor, akadémiai jogtanár, a képviselőház alelnöke s a m. tudom. akadémia tiszt. tagja, D. Gergely jogtanár fia, szül. 1803. márcz. 15. Marosvásárhelyt; hét éves korában (1810. febr. 10.) szülővárosában az ev. ref. kollégium első osztályába lépett és 1819. júl. 3. a felsőbb tudományokat hallgató ifjak közé vétetett fel. 1825-ben a philologiai osztályban köztanító lett; 1827. jan. 30. a hazai jog, törvényszéki gyakorlat és hazai történelemből vizsgát tett; áprilistől fogva Bárczay Pál pestmegyei első alispán, nov. 11-től Hubay József ügyvéd mellett gyakornokoskodott. 1828. máj. 19. a büntető jogból, júl. 14. a római jogból, 1829. jan. 28. az egyházi jogból tett vizsgáiról nyert okleveleket. 1828. szept. 24. ügyvédi censurát és 1829. jan. 9., febr. 20. és ápr. 24, jogi doktori szigorlatokat tett és ezzel Erdélyben az első jogi doktor volt. Pesten harmadfél évet töltött el; közben 1827. szept. és okt. Kövy Sándor jogtanárt hallgatta Sárospatakon. 1830-ban Szentkirályi Mórral Németországban utazott és az ottani egyetemeket látogatta. 1831. jan. 22. történt beigtatása s beköszöntése a marosvásárhelyi ev. ref. jogi akadémián, hol 1848. májusig működött. Ezen év izgalmas napjaiban, mint a Széchényi elveit valló s követő mérsékelt ellenzéki megtartotta irányát. 1849. febr. 12. Csányi László kormánybiztos Marosszék kormánybiztosává nevezte ki; ezért az osztrák kormány M.-Vásárhelyre internálta s javait zár alá tétette. 1850. szept. a kollegiumi előljáróság reá ruházta a paedagogarchai hivatalt. 1851. okt. 15. a pesti haditörvényszék elé idéztetett és decz. hazabocsátta-

tott; azonban 1852. máj. 4. négy évi várfogságra itélték és máj. 9. elfogták, mire Szebenbe s onnan Josefstadtba vitték; félévi fogságából császári kegyelem útján nov. 25. haza bocsátották. Ezután a kollégium és magánosok jogügyeivel foglalkozott. 1857. decz. 6. az egyházi főtanács a marosvásárhelyi ref. egyház algondnokává s 1865. jún. 19. főgondnokává választotta. 1860. decz. 30. a fehérvári értekezletre hivatott meg a székely nemzet részéről. 1862. szept. 9. jogi tanszékét a marosvásárhelyi ref. kollegiumban újra elfoglalta. 1866-ban szülővárosa a pesti országgyűlésre választá képviselőjéül s a képviselőház megválasztotta alenökének. Meghalt 1867. nov. 19. Pesten. A m. tudom. akadémia 1861. decz. 20. választotta levelező s 1865. decz. 10. tiszteleti tagjának."

December elején DL váratlanul ágynak esik és közel 5 napon át küzd a betegséggel, majd visszatér a társasági életbe. Nem mondja ki, de úgy tűnik, betegsége alatti kimaradása a tánciskolából azt eredményezte, hogy már csak vendégként térhetett oda vissza. Burkolt megjegyzései arra utalnak, hogy a táncmesterrel komoly összetűzései lehettek, amiért is egy későbbi időpontra bosszút esküszik.

„Deczember 19én azt mondom én is nem tudom melyik nagy emberrel: hogy halgattam soha meg nem bántam, hogy szólottam, 1000szer is – és ez lesz ezután az én fő elvem; ennek kell lenni!

Deczember 22ike nem a legjelentéktelenebb napom volt, mert akkor állottam legelöbb nyilvános szinpadon... Ugyanis a helyi katona zenekar adott egy concertet az özvegy és elnyomorodott árvák javára (t.i. a katonákéra), amely concerten a helyi Dalárda is közre működött, melynek én is egyik tagja vagyok." (52-53. oldal)

A karácsonyi ünnepek közeledtével a templomjárás és a vendégeskedés is gyakoribbá válik DL mindennapjaiban, december 25-éről pedig egy érdekes találkozásról tesz említést.

„...Reggel, hogy felkeltem 8-9 orakor Dosa Lajos és Nagy Jánosnéjéknak köszöntöttem volt meg az ünnepet. Ugyancsak 25ikén mikor déltájt Máté Farkasnétól mentünk Édes Anyámmal haza az uton messziről látom Szász Bélát egy férfival, messziről úgy néztem, hogy kökösi, de mikor ugy 50-100 lépésre voltunk egymástol a képét mivel láttam volt, mert nekünk is megvan – meg ismertem, hogy Tolnai H. Lajos, a pesti tanár, aki másnap fog az idevaló papságra pályázó beszédet mondani, nagyot köszöntek nekünk ők is, mi is nekik, de mi az utza soron, ők pedig a középen voltak, s köztünk nagy hó, hanem Sz.(ász) *B.*(éla) *kiáltotta, hogy Lajos! Magának azt mondom, hogy Deák Farkas tiszteli és üdvözli szülőit.*

26ikán reggel elég elején mentünk a templomba, mert Tolnai még későre, utánam jött, de én már mégsem kaptam ülő helyet, hanem álva halgattam végig ama szép és nagyszerű beszédet melyet Tolnai csak azon hibával mondott, hogy keztyüjét kezén feledte, ami egy szikra visszatetszést szült némelyeknél, de a mely szerintem a sok szép és jó mellett nagyon is megbocsátható.

Mikor már a sok népnek egy része kiment, s az ének és orgona is elhangzott, akkor hozzá mentem és ajánltam magam, mire ő rögtön felállott s kezet fogtunk s mondta hogy hozzánk bizonyosan eljön... Délután mikor Idát és Nagynéket lekisértem, amint a nagyközön feljöttem ujra találtam Tolnait és Sz. Bélát s megigérték, hogy holnap délkor hozzánk jönnek; velük volt a vén Lénárt Károly is, aki már 28ikára Tolnait ámbár még nem pap elhivta keresztelőbe...

27ikén vettem a czukrásztol vagy 26 krajczárra süteményt s egész délelött vártuk Sz. B.-t s Tolnait, de azok biza nem jöttek el, hogy megvallva az igazat egy kissé haragudtam rájuk...

28ikán d.e. Kesénitt voltam, s mikor haza mentem, hát ott volt Tolnai Lajos és Löcsei Sándor nálunk. Másfél orát ültek nálunk, nagyon kedves és rendkivül mivelt ember ez a Tolnai s Farkasnak jó barátja s igen megdicsérte őt, s mondta nekem, hogy engem is megdicsért Szász Béla..." (54-58. oldal)

Hogy igazából ki is ez a Tolnai Lajos, amellett, hogy papságra tör Marosvásárhelyen és DL bátyjának jó barátja volt Pesten, ebből a csonka naplóból nem derül ki, de a továbbiakban sort kerítünk rá, hogy némi fényt vessünk az ő alakjára is, hiszen az eddigiekből máris leszűrhető: kedvező benyomást tesz az ifjú Deákra.

Tolnai Lajos portréja

DL olvasmányai

Az 1867-es esztendő csöndesen zárult Deák Lajosunk számára. Naplója szerint *„31.én olvastam csaknem egész d.é. Thyrnau Tamást, d.u. pedig a piaczon s a Collegiumban voltam tanulótársaim s barátaimmal, estvefelé aztán minthogy a mienkből elkéstem volt, a Catholicusok templomában voltam évrekesztésen, a hol Vessely Károly esperes igen szép beszéddel temette el az 1867es évet. Estve 9 orakor Édes Anyám után mentem Szarvadini s ottan egy tányér fagylaltot ettem, itthon aztán 12 oráig olvastam amikor beállott az... 1868ik év.”* (60. oldal)

Az olvasás művelete amúgy át- meg átszövi DL napjait, hol töményen bukkan fel a napló lapjain, hol csak utalás formájában. Még a ‘67-es év szeptember 28-áról feljegyezte, hogy kivett *„a Collegiumi Nagy teca ból két könyvet, egyik nemzeti Almanach 1842, a másik grichisch-Deutsches Wörterbuch.”* Október 9: *„Kaptam Farkas bátyámtól 3 darab könyvet: Homer Iliasa forditotta Telfi Iván, Betüszámtan Mocznikktól és A magyar nemzeti irodalom Tolditól, csak azt sajnálom, hogy ezen utobbit nem használhatom, mert ez 15 év előtti kiadás, a mostani pedig attól nagyon különbözik.”* (27-28. oldal)

DL-nél örvendetesen becsben áll a könyv, az olvasás. Az új esztendőben sincs ez másként: január 3-án *„Dosa Lajoshoz vittem egy könyvet s más kettőt hoztam el”,* 5-én pedig *„d.e. mind olvastam, hogy d.u. Dosához a két könyvet haza vihettem – a mit miután megtettem a temetésre mentem Göldnerni* (Göldner Dániel haláláról van szó – sz. megj.) *ahol a Dalárdában énekeltem.”*

A napló szövege a 96. oldalon hirtelen megszakad, s majd csak a 151-en folytatódik. A közbeeső lapokon pénzbevételeiről és kiadásairól, levelezéséről és olvasmányairól is szót ejt. Itt olvashatjuk:

„1867 Martius 15től fogva ezen szépirodalmi könyveket olvastam:

1 (kötet) 1841 ***Romeo és Julia****. Shakespeare.*

3 (kötet) 1857 ***A nemzet napszámosai.*** *Vas G.*(ereben)

2 (kötet) 1853 ***2 év egy ügyvéd életéből.*** *Degré Alajos.*

2 (kötet) 18... ***Felfordult világ.*** *Jokai Mor.*

4 (kötet) 1863 ***A magyar kényurak.*** *Jozsika M.*

1 (kötet) ***Adomák a magyar szinészéletből.*** *Dériné.*

4 (kötet) 1865 ***Mire megvénülünk.*** *Jokai M.*

6 (kötet) 1862 ***3 testör.*** *Dumas Sandor – Hang Ferencz.*

a Collegiumi 1867iki tanév második felében csak enyit olvastam az olvasó tekából: 8 darab = 23 kötet.

Az 1868iki tanév 1ső felében ezen könyveket olvastam a nagy és ifjusági könyvtárból:

Szellemi Szikrák. *Lauka Guszt.*		*1 (kötet)*
Tamás bátya kunyhoja. *irta Becher Stowe Henriette, angol; ford. Irinyi Jozsef*	*1853*	*4 (kötet)*
Világtörténet. Ó kór. *Bajza*	*1847*	*1 (kötet)*
Egy Herczeg titkos neje. *tört. regény angolból*	*1857*	*1 (kötet)*
Beszélyek angol és francziából. *Hang Ferencz.*		*1 (kötet)*
A két Barát. *tört. Regény. Jozsika M.*	*1860*	*4 (kötet)*
Elv és Előitéletek. *történelmi Reg. Halmágyi Sándor*	*1864*	*1 (kötet)*
Egyetem Pallosa. *Abonyi Lajostól*	*1859*	*3 (kötet)*

a melynek egyik legfőbb érdeme, hogy alakjai mind oly élethüek, hogy az ember mindig maga elött látja őket. Tanulsága szerintem: 3 kincset keress: higyj, remélj és szeress, s én még hozzá teszem: munkálj, türj, igaz légy s föként becsületes!" (112-113. oldal)

E számadás után néhány olyan olvasmányélmény leírása is megtalálható, melyek valami miatt nem fértek el a leltár tételei közt. Mutatóba vegyünk szemügyre négyet:

*„**Az utolsó Báthori**, regény Jozsika M.tol e század 4ik tizedéből. Nagyszerü jellemeket fest, melyek legkitünőbbjei: Celeste és atyja Albinus, kinek élete és halála is nagyszerü és megható; maga Báthori, Kornis és neje, továbbá különösen Dimon, eme pokolfajzata, de kit inkább vak sorsa hányt oda, a hol volt; Szerafin s még sokan vittek nevezetes szerepet. A 17ik szazadban történik.*

*A **Fegyenc Neje** vagyis jelenetek az australiai életből franczi-németből forditva; e könyvben a bünök szellemének megtestesitését látjuk az odaadó, mindent áldozó szerelemmel társulva. Nevezetes személyei: Emilia, Flower György és Roberts Károly. Idő jelen.*

***Mire megvénülünk?** Szerintem egyike a legnagyszerübb magyar regényeknek, melynek számos lapjain gyönyörrel s sokszor fájdalommal olvassuk a Jokai ragyogó tolla és képzelete által teremtett megható jeleneteket és leirásokat. Sok nagyszerü személy játszik: Áronfi Loránd és Dezső, Topandi, Czipra a czigánylány, Melanie a tanácsos kisasszony, az ő anyja és Atyja, Gyáli Pepi, Sárvölgyi, a czipra atyja és a kit szinte feledék, a kedves kis Frommer Fanni stb. Reám Kárpáti Zoltánt kivéve – melyet ezelott 2-3 évvel olvastam –, soha könyv nagyobb hatást nem gyakorolt, mint ez.*

***Europai rabszolga élet,** németből Hacklender után ford. Szabo Richárd. Nagyon sokat tanulhat az ember e könyvből, mely a társadalom különböző rétegeit tárja fel előttünk a királyi pompa és szigoru illemtől a legalsóbb bünbarlang erkölcstelenségéig. Személyei számosak – talán még igenis sok személyt szerepeltet, hanem az életben is ugy van épen – nagyon sok mindenféle egyeddel vagyunk érintkezésben. Az előitéleteket és a magasabbak hiuságát ostorozza s szegény, egyszerü ártatlanságot diadalra viszi – de nem mindig a mint szegény Mari példája bizonyitja, a mit nem is szerettem. Kiválobb jellemek: Klára, Arthur, az ő anyja, Pram Báro, Forbach grof, a rendörfönök, Plaffer, egy pár tolvaj férfi és nő stb."* (119-123. oldal)

A naplóban nem találunk utalást arra, hogy DL a már említett és nagyrabecsült Tolnai Lajos tanár és pap irodalmi munkáit, mint jeles íróét s költőét olvasta volna, pedig akkor már néhány éve múlt, hogy az 1837-ben Györkönyön (Tolna megye) született főgimnáziumi tanár

költeményei megjelentek Kertész József gyorssajtónyomása jóvoltából, amelyet a szerző Arany Jánosnak ajánlott, tisztelete jeléül. Eljátszadozhatunk a gondolattal: nem lehetetlen, hogy DL később, akár Farkas bátyja révén, de közvetlenül is megismerkedhetett Tolnai Lajos írásaival is, aki 1884-ig élt Marosvásárhelyen, adta ki ott az Erdély c. folyóiratot és bábáskodott a helybeli Kemény Zsigmond Társaság létrehozásán. DL olvasmányairól szóló beszámolókat elemezgetvén, hinni remélem, hogy az ilyen versek is megnyerték most még ifjú hősünk tetszését:

Mi az ember? pislogó gyönge mécs;
Egypár arasznyiak sugárai.
S a nagy mindenséget –
Ez akarná bevilágítani!

(Tolnai Lajos: Mi az ember?)

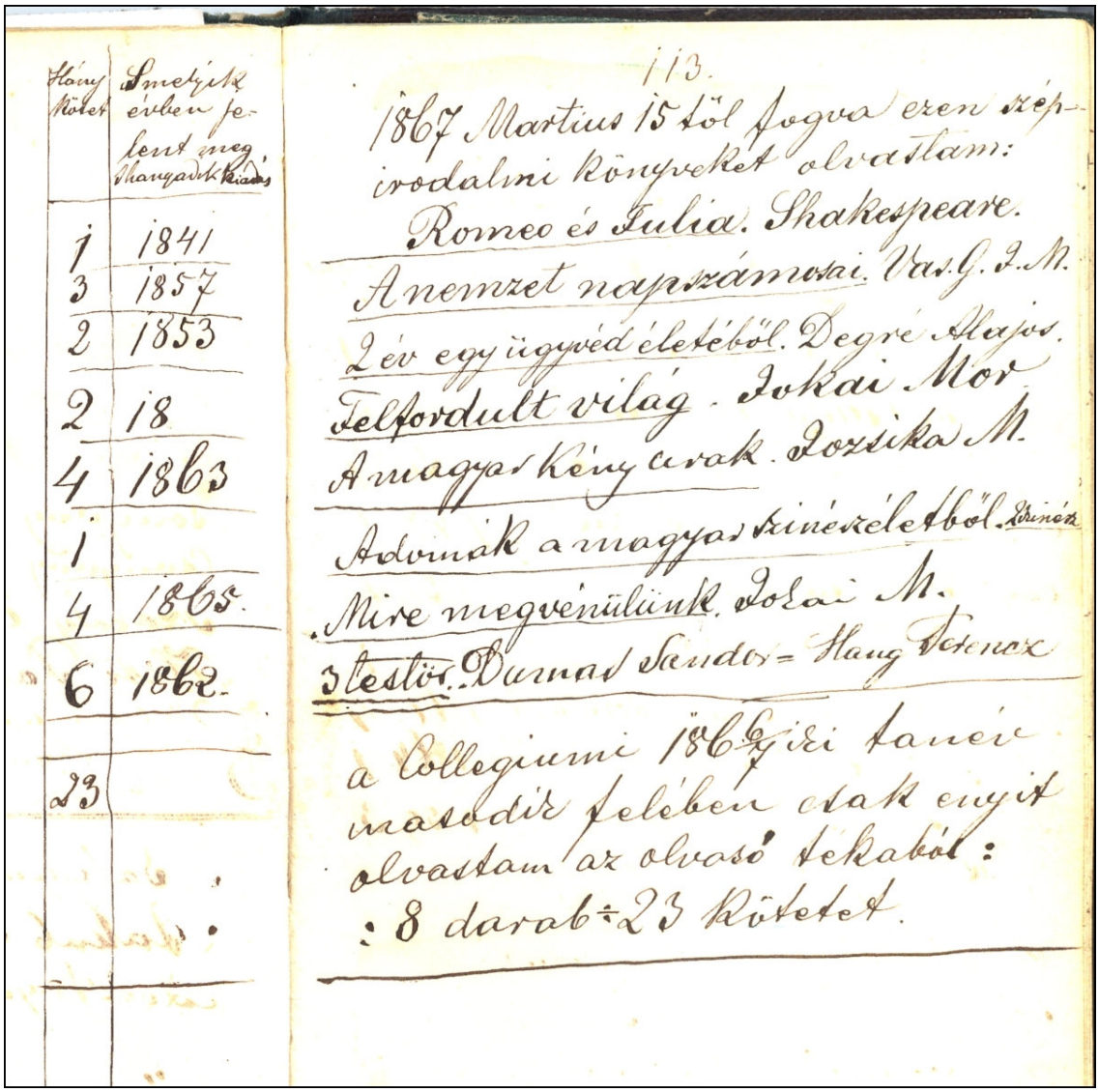

Hány kötet	Szerzők évben jelent meg Magyarul Kiadás
1	1841
3	1857
2	1853
2	18
4	1863
1	
4	1865.
6	1862.
23	

113.

1867 Martius 15től fogva ezen szépirodalmi könyveket olvastam:

Romeo és Julia. Shakespeare.
A nemzet napszámosai. Vas. G. J. M.
2 év egy ügyvéd életéből. Degré Alajos.
Felfordult világ. Jokai Mor
A magyar Kényurak. Jozsika M.
Adonaik a magyar színészéletből. Szinész
Mire megvénülünk. Jokai M.
3 testör. Dumas Sandor = Haug Istenax

a Collegiumi 1866ki tanév második felében csak egyet olvastam az olvasó tekából:
: 8 darab ÷ 23 Kötetet.

Deák Lajos feljegyzései 1867-es olvasmányairól

Egy hanyatt esés története

Kevéssel az új év előtt DL, akiben 17 éves korában – talán bátyja példájának hatására is – feltámad az irodalmi ambíció (a kollégiumban egyenesen a szónoklati szakosztály jegyzőjévé választották), december 28-án feladja, a *Heti Postának* címezve egyik első fogalmazványát, s hosszasan töpreng, hogy vajon kiadják-e?

(Mily ismerős és természetes gondolat ez egy írással próbálkozó fiatalember számára!)

A *Magyar sajtó története (1705-1892)* szerint a *Heti Posta* című politikai hetilap (és szórakoztató melléklapja, a *Hazánk és Külföld*) műveltebb, eszmeileg függetlenebb rétegek újságja volt. Tárcájában jelentős teret foglalt el az ismeretterjesztő és a szórakoztató irodalom; gyakran megjelent rajzokkal illusztrált kalandos útibeszámoló. Politikai irányvonala nem rendelődött alá egyoldalúan a kormánypárt taktikájának. Előfizetői tábora elsősorban a vidéki értelmiségből (megyei és városi tisztviselők, ügyvédek, lelkészek, jegyzők) került ki. A lap pályafutása 1867-ben indult, s támogatta a kiegyezést.

DL-nek nem kell sokáig várnia. Naplójának megvallja, hogy január 8-án *„kaptuk azon 1868 Januáriusi Heti Postát, amelyben az általam egyenesen oda küldött levél Marosvásárhelyről – némi röviditésekkel – megvan. Még ez elött is jött a Nefelejtsben s a Pesti Naplóban az én tollamból folyó munka, de azokat a bátyám tette bele."*

A sajtó viszont a következő napok történéseit is uralja: *„11én és 12én egész nap néhány osztálytársammal együtt a Casinoban vagy 4-5 évtől fogva járó lapokat, amelyek rendetlenségben hevertek, szedtük öszve és rendbe s jegyeztük fel azon számokat, amelyek hiányoztak, a Szabo Samu tanár kérelmére és vezetése alatt azért, mert ezeknek nagy részét a Casino a Collegiumnak ajándékozta...*

22ikén Honvédbál volt, a melyben fájdalom! én is ott voltam. Egy pár oráig igen jol telt az időm, eleget tánczoltam, de egyszer oh kegyetlen fátum! amikor a szép és kedves Szabó Eszterrel elestem egy szemtelen valczerben, de rögtön felkelve tovább mentünk, a mig a szálát megkerültük ekkor bocsánatot kérve tölle letettem – de ezután, hogy mikép telt nekem az időm, kivált addig, a mig Szabó Jánost is megkéreltem, ki igen szivesen beszélt velem, mondta, hogy megtörténik biz az, hanem hát hála Istennek hogy valami nagy baj nem történt s ezután a leggondosabban kell ügyelni és nem sietni – mit meg fogok tartani – ez után kezet fogott velem s még általa is megkértem a leányát s ezzel vége lett volna mindennek, de én sehogy sem tudtam jól találni többé magam fökép azért, hogy oly sok ismerősem volt a gallériában is. Egy szoval szerencsétlen voltam biz én az után, hanem Isten tán a feledés fátylát fogja boritani erre az esetre...

Isten őriz a jövőre! most naponkint tapasztalom a Herostratusi dicsőséget, mindenfelé emlegetnek a 22iki jelenetemről – csakhogy bár inkább soha senki nevem szájára ne venné mint ugy ahogy most. Különösen a vén Bihari – mondja Mentovich Elek – rakott le csunyán nálluk, ép ezért ha valaha modom lesz benne: nemes bosszumat avagy ha a körülmény ugy hozza az érdeme szerintit ki fogom tölteni rajta. Hanem most ugyan engem a világ elitél legalább hátam mögött – de én minthogy már rolla nem tehetek békén türöm. Csak az vigasztal, hogy két ember, akitől legjobban tartottam, legalább szembe vigasztalt inkább semhogy praedicalni kezdett volna: Szabo J. maga és Dosa Lajos; ám látták már mások – jön tán még idő, midőn nem szorittatom ez emberek – kik t.i. gyaláznak – szükkörü itéletébe, hanem nagyobb világ elött is tisztán állandok." (65-69. oldal)

A kollégiumban ezidőtájt megkezdődtek a „cenzurázások”: történelemből, majd algebrából, továbbá privát vizsga vegytanból. Január 28-a délutánján *„hallottam Berzenczei Lászlót, ki az Apollo teremben tartott roppant népnek szónoklatot.”* (70. oldal)

Ez viszont már a kemény politika világa...

A követválasztás

Berzenczey László nem véletlenül csöppent 1868-ban az Apolló-terembe, s az ott tartott népgyűlést is jól meghatározott céllal hívták össze: pár nap múlva követválasztásra volt hivatalos a mezőváros választójoggal rendelkező lakossága, amelyen a ‘48-as múlttal rendelkező jeles politikus, aki 1848-ban a Kolozsvárra érkező Petőfit és Szendrey Júliát Maros-szék követeként a Biasiniben köszöntő szavakkal üdvözölte, szintén indulni szándékozott.

DL így látta deákként a közelgő választást és az azt megelőző eseményeket:

„(A beszéd) *fő tárgyát képezte az ő* (Berzenczey László) *multjának előadása, azután a jelen előadása és végre, hogy ő elfogadja a követséget s melyik párthoz tartozik? (balközép) s mit fog ő tenni?! (a szegényt urrá tenni). Hanem azt mondhatom és sok év múlva is láthatja e sorokból bárki, hogy B.*(erzenczey) *oly népszonok amilyet én soha sem láttam és hallottam és annyira fel tudja a nép érzelmeit korbácsolni s a hová tetszik magával ragadni, hogy az Olymp ellen kész lett volna a nép egy szavára megharczolni.”* (70-71. oldal)

Hogy nem tévedett értékelésében DL, azt igazolja magának Berzenczeynek az életútja, amit most így, utólag nem árt röviden felelevenítenünk:

„Berzenczey László

(görgény-szentimrei), politikus és utazó, szül. Kolozsvárt 1820., megh. Budapesten 1884 nov. 14. Már ifju korában jelentékeny szerepet játszott, 1847. az erdélyi országgyülésen ő hirdette ki először az uniót s mint Maros-szék országgyűlési követe szerepelt Pesten is, nevezetes szereplése volt az agyagfalvi székely gyűlésen (1848. okt 30.), midőn a székelyek felkelését szervezte. A világosi fegyverletétel után egy darabig bujdosott, majd Kossuthhoz szegődött s vele együtt ment Kisázsiába és Amerikába is. Kalandos hajlamaitól üzetve, pénz és támogatás nélkül, földkörüli utazásra határozta el magát. A panamai szoroson át Kaliforniába, innen Khinába, melynek belsejében is járt a magyarok őseit keresni, majd Singaporen át Keletindiába s onnan Egyiptomon keresztül Konstantinápolyba s Angliába ment, 1854. a keleti háború alatt a törökök mellett küzdött, de elbetegeskedvén Borusszában három évig sinlett. 1862. Galacon bejelenté magát az osztrák hatalomnak. Klagenfurtba kebelezték s onnan csak 1867. térhetett hazájába. Hosszas távolléte alatt vagyona tönkre ment, neje meghalt. B. 1869. újból képviselővé lett, de már 1873. újra ázsiai utra indult, hogy a magyarok hazáját felkeresse. Gyalog v. lóháton utazott nagyrészt s rendkívüli nélkülözések között. Szt. Pétervárról Kazánon s az Uralon át Szibériába ment, innen Taskendbe utazott. Az év végén megindult az altáji hegyek felé, de csak két havi veszteglés után juthatott el a Narin szoroshoz, a magas hegyeken sokat betegeskedett s többször fogták el, mint kémet. Rendkívül merész és kalandos útja végén Bombayban néhány hétig maradt, onnan hajón jött vissza Konstantinápolyba. Az út fáradalmai egészségét is tönkre tették, pár héttel aztán, hogy hazájába visszatért, elmezavar nyomai mutatkoztak rajta s a Lipótmezőn halt meg. Utazása nevezetes arról, hogy ily óriási nagy utat előtte magános ember soha sem kísérlelt meg.” (Forrás: Pallas Nagylexikon)

DL naplója január 30-ával folytatódik:

„Ma ismét nagy gyülés volt, ahol legelébb Szabó János, utána Dobolyi Sándor, azután Berzenczei beszélt, ki különösen a helyi tanári (ev. ref.) kart raktale csufosan (és még is, érdekes epizod: a tanár urak hátul ugyancsak éljenezték, nehogy véletlenül kiröpittessenek, mint az egy egyénnel történt a mult gyülésen és most is). Ezek után felállott Mátrai, egy ifju heves tigris (isntructor Ernyében B. Balintittnál) aki egy jol alkotott és kitünően B.(erzenczey)*t az egekbe és Knöffler Vilmost (jobbpárti jelölt) a föld sarába helyezett beszédével teljesen megnyerte a Berzenczei pártjára s maga részére a publicumot. Ezek után a roppant néptömeg nemzeti zászlóval élén, melyet Mátrai vitt, a Dobolyi Sándor házához ment, hol őt Szabo János üdvözölte, mire Dobolyi válaszolt s még B.*(erzenczey) *is beszélt az ablakból. Innen visszaindult a menet – s furcsa volt mikor a Reich háza elött ment és jött a lobogó hegyét mindig a föld felé tartó Mátrai, természetesen utasitatból, csak azért mert R. hatalmas jobbpárti volt – a ferenczszerzet (a vörös torony) felé, ahol volt szálva Berzenczei.*

31ike a választás napja. Ma reggel álmamból vmi sajátságos hang vert fel: bumm, bumm, bumm, hát amint közeledik s tisztulnak a hangok, hallom, hogy a banda, nézek az ablakon ki s hát a Berzenczei párt járja zene szo és 3 szinü lobogóval be az utczákat... Délután censuráztam latinból. Estve a VI. oszt. stylusait javitottam ki a másnap d.e. vizsgájokra.

Február 1én d.e. tudtam meg, hogy a tegnapi választással B. 630 szavazattal a Knöffler 381e ellenében követté választatott. Délután censuráztam a görögből, a lehető legjobban s ezzel be is végeztem censuráimat, melyek mind jól sikerültek.” (71-74. oldal)

Berzenczey tehát, aki úgy tűnik, egyfajta példaképül áll a fiatal DL előtt, ezzel visszakerül a politikába, annak ellenére, hogy egy évvel korábban még Klagenfurtban ette a száműzöttek keserű kenyerét. A *Vasárnapi Újság* 1867. március 10-i száma Mi újság? rovatában lehetett olvasni a hírt: „*(Berzenczey Lászlónak,)* ki eddig Klagenfurtban volt internálva, az Erdélybe való szabad visszatérés legf. kegyelemből megengedtetett.”

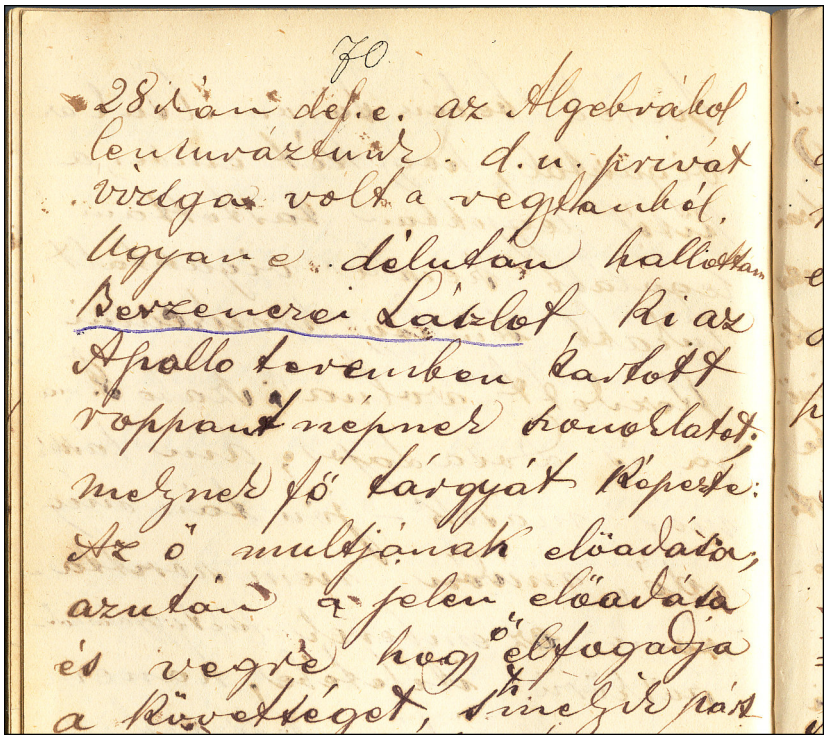

Naplóbejegyzés a Berzenczei-szónoklatról az Apollo teremben

Rossz hírek Pestről

Naplója tanúsága szerint DL amolyan életrevaló, „sokoldalúan fejlett" fiatalember volt. Nem csak az olvasmányok, a politika, a dalárda, a tanulás érdekelték, hanem bizony, a társasági élet is foglalkoztatta s nem átallott megfordulni egy-egy ügyesebb, szemrevalóbb leányzó szoknyája után. Amiként pedig mást nem visz túlzásba, lévén a kiegyensúlyozott mértékletesség embere, ebben sem viselkedik szélsőségesen – mindig megadja a császárnak, ami a császáré.

A tánciskola, a bálok, a színházi előadások, családi látogatások, ebéd- és vacsoravendégségek, láthattuk, jó alkalmak arra, hogy korban hozzá illő nőnemű lények társaságában forgolódjék. 1868 tele pedig különösen alkalmas volt az effajta társasági életre. Közben az egyívású legények arra is alkalmat találtak, hogy a kártyajátéknak hódoljanak, s a napló szerint a preferanszot részesítették előnyben, amelyhez elég volt 3 játékos is. A tétek szimbolikusak – krajcáros szinten mozognak –, bár az is igaz, hogy akkoriban az árak elég alacsonyan jártak.

Egy jellemző flört történetével nem árt megismerkednünk, akár puszta kíváncsiságból is:

„(Február) *3ikán d.u. Jakabni mentem, ahol meg ismertem Csont Bertát, egy csinos (gazdag) árva leányt, Jakabné néninek rokonát. Azután Bertalannal Teleki Sándor gr.hoz mentünk, a hol Fekete Károlyt is találtuk, később odajött Dosa S. és Szöcs Ferencz is. Teleki S. aztán czipot és egy üveg finom gugyit s egy fél szalámit hozatott s ott megettük, ittuk. Még dalárdában és később vacsorán Szalánczinitt voltam.*

4ikén nállunk voltak: Hincsné, Klára és Bertával, Keséné néni V. Samuval és Szarvadiné s Csiszér Lilla, Csongvay Lajos is, azonban jollehet elöbb nagyon vigan telt az idő, de midőn már vacsorálni akartunk, hát jönnek Hincsék után, hogy rögtön menjenek haza, na persze mi eleget marasztottuk, de mégis elmentek biz ők, mind mentek illetőleg mentünk, mert én elkisértem őket, eleget bosszantottam Bertát (Tibáddal, mert azt beszélik, hogy tán ő venné nőül), mert ő mind sietett a hideg miatt, s mikor ő már a kapuhoz ért, akkor mi még csak a Téka innenső kapujánál voltunk, én mondtam, hogy menjen csak, mert az a percz is drága, amellyel előbb fogja őt meglátni! de ő ahelyett a kaputól vissza futott, s szép kis kezét nyujtotta nekem, amelyet nagyon hajlandó lettem volna meg csokolni, ha csak az anyja és nénje ott nem lettek volna.

Néhány sorral odébb:

5ikén. Délelött összeegyeztünk Cs. Lajos és Fekete Károllyal, hogy d.u. menjünk Kelemen Istvánhoz, délután én elmentem Csongvayhoz és együtt átmentünk Feketéni Károlyhoz, hogy hívjuk, de ő már nem volt honn, hanem 4 leány: Fekete Ilka, Dicső Giza és Sánta Livia és Lóri szaboságot tanult Greiner-től. Egy kis idő múlva mi elmentünk, s Kelemen is ép akkor jött ki a Táblától s együtt mentünk aztán hozzá, ott el beszélgettünk gyertyagyutásig az időt, akkor perczig fel mentünk Farkasékhoz, ahol egyik leánynak a foga fájt, a másik nem volt honn. Lejőve onnan egy partie preference-t játszottunk s még be sem végeztük egészen 8 ora volt. Tehát a Dalárdából elmaradtunk.

Febr. 9.én d.e. a templomban voltam, onnan a dalárda nagy közgyülésére mentem, ahol a dalárda eddigi állapotárol adott felvilágositást Göldner Nándor a jegyző és Csiki Károly a pénztárnok, megjegyzendő, hogy Petri Ádám mint Elnök nyitá meg a gyülést s bucsuzott is el,

mert az ő egy éve, amelyre választva volt ki telt, azután egyhangulag ujra kikiáltottuk elnökké. De Göldner s Csiki lemondván, helyökbe Müller N. és Gál Domokos választattak, a pénztár állása jelenben: 316 forint 76 krajczár készpénzben...

14.én d.u. Csongvayni voltam híva hol Feketéék is voltak, ottan mi 6on F. Ilka, S. Lori és Lina, Cs. Lajos, F. Károly és én, csokoloztunk.

15én szavaltam az önképző gyülésen Arany: Visszatekintés-ét, jól...

16án... vajmi szerencsétlen nap volt a mai reánk. Reggel a templomba mentem, onnan Csongvay Lajossal elmentünk szegén Rosnyai Klárit utolszor megnézni, mert ő tegnap szép csöndesen a Szarvadi Lajos ölében átszenderült egy más boldogabb hazába. Onnan a kolégyomba mentünk, ahol a szonoklati gyülésünk volt.

Amint mentünk haza bementem egy kicsit Lajoshoz, onnan mikor hazamentem, hát nállunk van Vályi a vén s Gábor a fia, Gábor egyszer félre hiv s mondja, hogy: „Farkas beteg! himlős! holyagos himlő!!! épen most kapot telegrammot Simo Ferencztől." De édes Anyámnak egyik se merte megmondani, végre, hogy látta, hogy Eszter sirni kezd, mert neki is megmondta Gábor, kérdezte, hogy mi a baj? és ekkor az örög Vályi megmondta, hogy hogy áll a dolog, s Gábor is elévette a telegrammot, mely e volt: ***Vályi Gábornak, MVásárhelyt. Deák Farkas holyagos himlőbe van, nagyon beteg, tudassa szülőivel. Simo Ferencz.*** *Édes Anyám rögtön elhatározta, hogy ö megy fel..."* (75-82. oldal)

Preferansz-kártya Deák Lajosék kedvenc kártyajátékából

Telegrammok évadja

Sorscsapásként érte mind a családot, mind a még félig gyermek DL-t Deák Farkas hirtelen ágynak esése. Az anyai érzések ilyenkor teljesen érthetőek, DL aggodalma pedig annak a különleges kapcsolatnak a terméke, mely legnagyobb testvéréhez – a 18 évvel idősebb Farkashoz fűzte, aki a korát tekintve akár az apja is lehetett volna.

(Érdekes módon, DL alig említi naplójában az édesapját, amikor pedig részletesebben szóba hozza, akkor már a gyász hangja tör fel belőle. Így aztán a Farkassal való gyakori leveleződés szoros kötelékbe vonja a legnagyobb testvért a legkisebbel.) E prizmán át tekintve a napló bejegyzéseit, a Deák Farkas betegségével kapcsolatos aggodalmak indokoltan drámai felhangokat kapnak.

„Vályi G. pedig töllünk azaz a mü pénzünkkel rögtön távírta – én tettem fel: ***Pesten Szerb-utcza 5. Farkas anyja indulni akar Pestre. Kérdezze meg orvosától, szükséges-e? Rögtön tudositson. Vályi.***

Ekkor aztán mindnyájunkra szomoru s keserves délután következett, én amint a telegrammot feltettem, mindjárt Idához és Eszter nénihez mentem, kiknek csakhamar feltárandtam, hogy hogy áll a dolog, persze Ida nagyon gyenge lévén, igazán majdnem erőszakkal tartottam az ájulástol. Mindjárt aztán haza hoztam. Ut közben Csongvaynitt is megmondtam, s nem sokkal azután Kesénitt is. Jártam én még délután egyszer le Nagy Jánosni Idával a 40 forintért amit ő adott Édes Anyámnak az utra amellyel felmehessen.

A postán 2szer, Vályi Gábornál, a piaczon stb. ugy hogy végre alig birtak lábaim. Utoljára eljött a 6 ora s az én Édes jó Anyám, Nagy Jánosné, Csongvayné és velem egy fiákerrel a postára ment s Isten segélyével elindult nagy utjára. A jó Isten vezérelje, s vigye egésségben addig, tán jobban lévő kedves fia és bátyámhoz! Én Istenem, hallgass meg kérésemben!...

17. Tegnap estve kapott telegrammot Csongvay Filep Kálmántól, de az is csak azt mondta, hogy veszélyesen beteg Farkas!

Ma reggel kapot Vályi Gábor választ, a vén Vályi jött hozzánk s mondá, mely azt írja, hogy szükséges az édes Anyám menetele. – De ezt én nem láttam.

Délután temettük el Rosnyai Klárit. Estve nálunk volt Keséné néni, Nagy Jánosné, Ida s Dosa Lajos, a ki adott nekem 10 frtot a házi szükségekre. E tiz frt számlája a 274ik lapon van.

18. Ma reggel kaptunk Filep Kálmántól telegrammot 10 perc alatt, hogy Farkas jobban van, édes anyám ne menjen, de édes Anyám ki tudja, hol van most?

Délután kaptunk Édes Anyámtol levelet Tordáról, én küldeni akartam egy pakkot, de nem megy ma szekér posta.

19én... délután Dosánitt voltam, ahonnan Dalárda probára mentem és innen a szegén Ujfalvi Lajos temetésére mentünk... A mikor a temetésről haza jöttem vittem postára a már tegnap elküldendett pakkot fizettem érette 38 krajczárt...

Estve 8 ora után 20 perccel amint tanultam az ablak mellett, hozza a Vályi kocsissa a következő telegrammot (15 perc alatt jött el): ***Vályi Károly postamester MVásárhelyt. Farkas határozottan gyogyul, Wagner és Engel tudorok gondozzák. Anyja nem érkezett meg, levél megy, Réthi.*** *Ezzel én aztán azonnal Dosa Lajoshoz, Nagy Jánosni és Csongvayni mentem, akik perse mind igen örültek e hirnek csak épen a drága jó édes anyámért busulunk, egyfelől*

azért, hogy valjon ő hogy van? másfelől, hogy e hireket nem adhatjuk tudtára neki, mert nem tudjuk, hogy hol van?

20. Ma délelőtt vettem egy szekér fát 2 frt 80 krajczáron. Délelőtt csináltattam a vén Vajnával a vén Nagy Györgynének szemvizet. Ebéden Csogvaynitt voltam. D.u. pár perczig a vén Csongvayval Feketénitt is voltam, ahonnan átmenve a törvényszékhez ott irtam egy szobában egyedül Csongvaynak egy ivet. A mint onnan haza jöttem, hát itt volt édes Anyámnak egy levele, amelyben Kolozsvárrol ir 19éről nekem – ez a levél olyan szép és olyan szomoru, hogy olvasása elég arra, hogy az embert is egy darab ideig szomoru és komollyá tegye, látván, hogy szegén édes Anyám mily kétes és káros helyzetben van, akkor amidőn már nem volna oly nagy ok hogy busuljon, sőt velünk itthon örvendhetne a jobb hireknek – de hát már ezekről nem tehetünk!

... Már azt sem tudom, hogy mi modon tudjak szegén édes Anyámnak nehány frt-ot most estve lévén már hozzá fogok tanulásomhoz kérve az Istent, hogy segitse meg szegén édes Anyámat s adja vissza jó egésségét kedves bátyámnak.

21. Egész d.e. nagyon szomoru voltam s majdnem kétségbe esett, hogy Édes Anyámról mitsem tudunk Kolozsváron tul, holott eddig rég megérkezhetett volna Pestre. Délkor, midőn épen ebédelni akartunk jött a következő telegramm: ***Deák Ferencznek MVásárhelyt. Farkas jobban, Édesanyja tegnap estve szerencsésen megérkezett. Dr. Mezei Adolf, Zöldfa utcza 2. szám.*** *Feltette Pesten 21én 12 ora 15 p., d.u. kaptuk 21én 12 ora 20 p d.u."* (82-91. oldal)

A távirattal DL gyorsan elszaladt rokonokhoz, aggódó ismerősökhöz, s mindenütt nagy volt az öröm. Végül így zárult eme szerencsés nap:

„Délután még küldtem édes Anyámnak egy levelet 2 frttal melyet a holnapi Jogászbálra tartogattam volt. Estve Kesénit voltam 8 oráig, azután tanultam." (91. oldal)

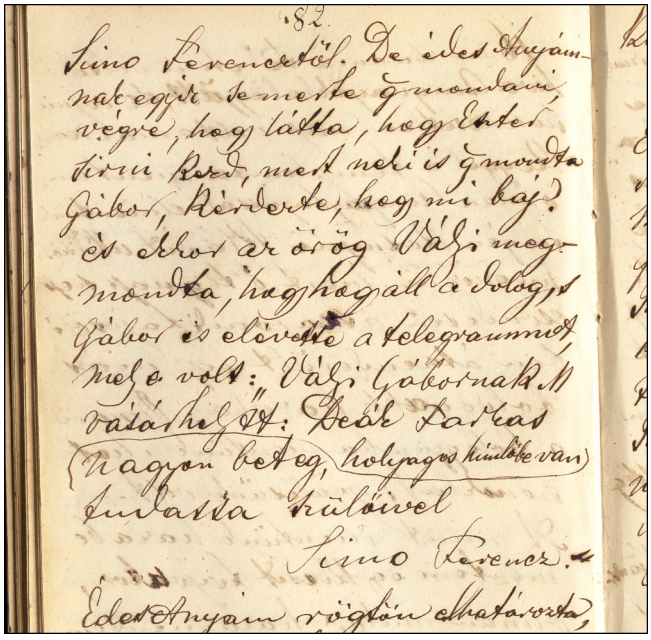

A telegramm szövege a naplóban a Pestről jövő rossz hírrel

Az édesanya hangja

DL azzal, hogy anyjának juttatta dugipénzét, gyakorlatilag lemaradt a jogászbáli költekezés lehetőségéről, de azért vonzotta az esemény, ezért aztán délután benézett az Apolló-terembe, hogy lássa az előkészületeket. Hogy aztán üres zsebbel elment-e vagy sem a bálra, ezt jótékony homály borítja, mert a naplóban nem tesz róla említést – utolsó feljegyzendő emléke a dalárdában való esti időtöltés.

Anya és asszony nélkül a ház meglehetősen üres. DL és édesapja szerre járják ebédre-vacsorára az ismerősöket, rokonokat. A legényéletet élő DL eközben egyre többször tesz említést lányismerőseiről és világi szórakozásairól. Február 23-án meghívták a kereskedelmi iskolások próbabáljára, ahol rengetegen voltak, s DL-nek azért is emlékezetes marad ez az alkalom, mert elsőízben táncolt *„jelvényes cotillont”*.

„Ott ültünk 4 oráig reggel – írja –*, én Feketéjékkel jöttem haza, Károly vezette Linát, én Ilkát és Lorit. Került e mulatság 1 forintba.*

24. D.e. a Collegiumban rendesen szunyokáltam az orákon. 10 orakor a Requiemen B. Apor Lázár felett énekeltem a Dalárdával a piaczi nagy Cath. Templomban. D.u. voltam Cs. Lajosnál egy darabig, aztán Feketénitt egy kicsit, hogy lássam mint vannak tánczosnőim...

25ikén legalább egy jó oráig a konyhánk felől levő rossz ajtonkat igazitottam, s meglehetősen el is készitettem, hogy használható legalább.

D.u. kaptunk legelőbb Pestről levelet Édes Anyámtól, mely levelet én meg fogom tartani, ha lehet, amig élek. Ép ezért csak annyit írok ide belölle, hogy drága Bátyám az igaz, hogy életveszélyesen beteg volt, de már hála istennek jobban van s édes Anyám Febr. 21én beszélt vele és látta. Mikor olvastam e levelet oda jött hozzánk Lajos bácsi is, ki szives igéretet tett, hogy ő mikor Édes Anyám haza akar jönni ad 40-50 forintot az uti kőttségre. A levéllel elmentem aztán Idához Lajos b-val együtt, s Idának is felolvastam, perse a ki e levelet olvasta és hallotta, mind sírt...” (93-95. oldal)

A nagy öröm még kártyajátékot és vidám vacsorát is eredményezett a Deák házban, olyannyira, hogy DL csak este fél 11-kor ült le görög és történelem leckéje mellé, s fél 12-kor tért nyugovóra.

„1868. Febr. 26ika. Délután 2 orakor D. Lajoshoz mentem, hogy kérdjem meg mit csináljunk a pénzt illetőleg, ő ide adott egy 50es bankót, hogy küldjem fel s még egy forintot, hogy aval küldjem fel... Még mielőtt Feketéni mentem volna, az 50 forintot feltettem a postára, retour recipissel fizettem érte 35 krajczárt...

28ikán. Elhivott Benkő Lajos jogász, hogy legyek tagja egy ügyvéd Nagy Zsigmondnál alakulandó tánczgyakorlatoknak – én igérkeztem, erről majd szollok, ha el fogok menni. Ebéden Jánosnitt voltam. Délkor kaptam édes Anyámnak egy 23ikán irt levelét, melyben vádol minket, hogy még egy levelünket se kapta, holott én és Ida már 6 levelet küldtünk és semmit sem tud rollunk a miért nagyon nyugtalan, ami egyébiránt természetes dolog is. Délután küldtem én is, Eszter és Ida is egy-egy levelet.

Voltam Dosánitt is, hová Lajos küldött levelet melyben irja, hogy Farkas jobban van s édes Anyám még egy hétig fog 23-tol fenn ülni Farkas kedvéért.” (151-153. oldal)

DL egyre népesebb társasága az időt további összejárásokkal és táncestélyekkel múlatta, március elsején például Nagy Zsigmond házánál majdnem éjfélig folyt a vidám tánc, s a Deák gyereknek sokat kellett forgolódnia, *„mert több nő volt mint fiu, én különösen oly sokat tánczoltam szokásom ellenére még sebescsárdást is, hogy a lábam egészen megfájdult... 2ikán egész nap gyengén voltam, a tegnapi sok tánczhatása müködött különösen a bal lábamon.”* (154-155. oldal)

Ugyanaznap anyjától levél érkezett, aki megírja, hogy egy-két nap múlva hazaindul. A levelet DL ügyesen meghordozza és ahol kell, fel is olvassa az ismerősök előtt.

„4. Szeredán... Estve a mint a Dalárdában (a tanács nagy termében) énekelünk, hát egyszer csak világosodik az utcza s jön egy nagy fáklyás menet, Berzenczei holnap fog Pestre indulni s az ő tiszteletére. Elöször beszélt Dobolyi Sándor, aztán Bereczki S. aztán Berzenczei s végre Mátrai Ernő mondott költői szinekkel ékes beszédecskét...

8.ikán reggel 8 orakor csendben tanulgattam a midőn az ablakon meghallom az édes Anyám hangját s kifutok s hát jön Édes Anyám Deák Károllyal, na perse volt nállunk ekkor öröm – a mely leirhatatlan – ..., hogy mindenki sirt...” (157-159. oldal)

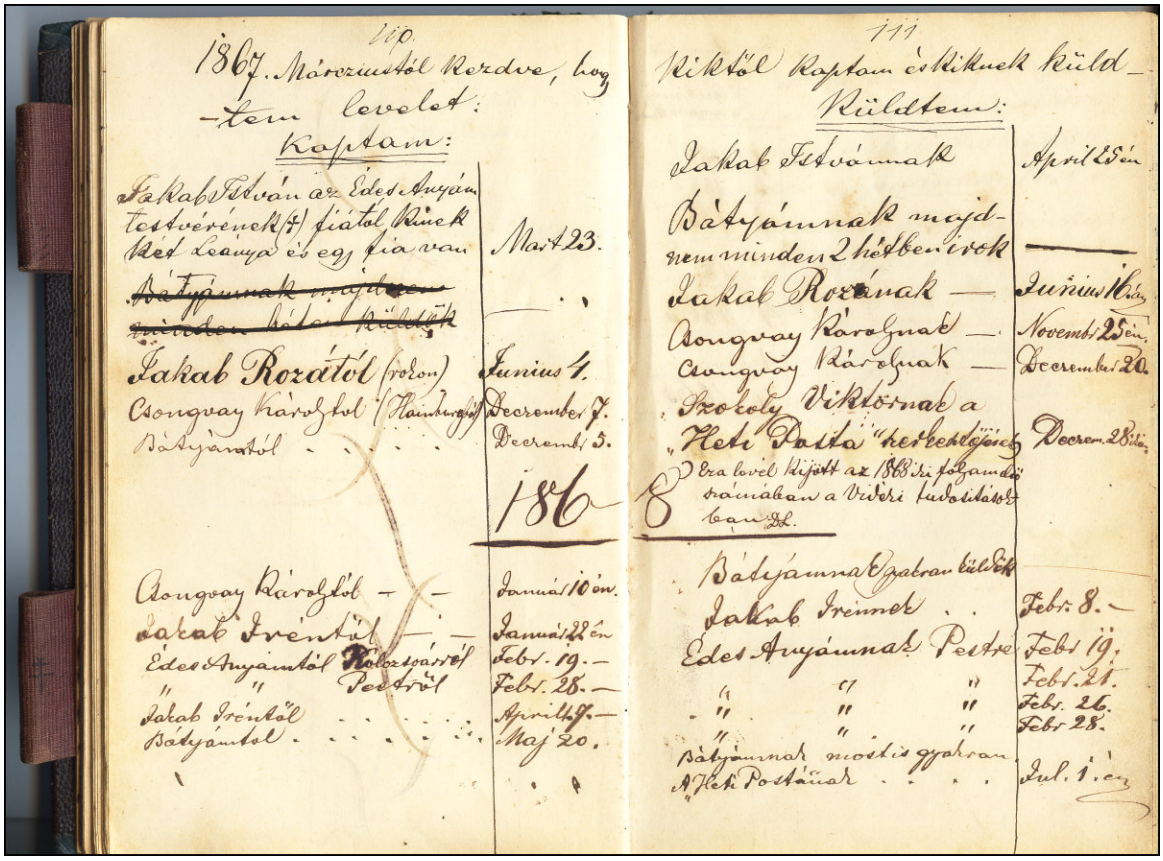

1867-68-as levelezés nyilvántartása a naplóban: kinek írt, kitől kapott...

DL árvaságra jut

Az édesanya hazaérkezése a Deák-házba visszahozza a család megszokott egyensúlyát, békéjét. Miután lezajlottak a rokoni látogatások s a hazaérkezett Deákné asszonyság rendre előadta pesti utazásának és Farkas gyógyulásának históriáját, DL boldogan s most már gondtalanul vetette magát a társasági életbe, annál is inkább, mivel *„9én Édes Anyám tegnap nekem egy kalapot s egy tarka inget hozott... 11én Délelőtt már rég, hogy kérettem s most elmentem Keséné nénihez s elhittam a nálla levő kis Péter Esztert a mi tánczgyakorlatainkra a még hátralévő pár hétre rendes tagnak... Estve a Dalárdában voltam.*

12én reggel nagy sár volt. Kimentem a piacra s vettem egy szekér fát... Estve aztán Keséné nénivel s vele Édes Anyám is s a kis Eszterrel és S. Samuval mentem a tánczgyakorlatra, ahol is nagyon sokat tánczoltam s elég jól is telt az idő...

14. Délután (szombat) 3-4ig Harmonián, 4-6ig önképző gyülésen, 6-1/2 8ig Dalárdában (a tanácsháznál), 8-9ig Harmonia a kollégiumban.

15. Délelött templomban. 11-1/2 1ig a szonoklati szakosztály gyülésén a jegyzőkönyvet irtam, itt Benkő Lajossal öszvebeszéltünk, hogy d.u. Feketéni megyünk, el is mentünk 4 orakor, ott voltak a Farkas Leányok is és Kelemen I. s játszadoztunk; 7 orakor a tánczgyakorlatra mentem, hol most is Keséné néni ott volt valamint a multkor és amint már irám kislányával, Eszterrel..., ottan volt most mind a 3 Ajtai leány Mimi, Nina és Tercsi, én nagyon sokat tánczoltam, majdnem mindenikkel... Éjfél után 2 oráig ültünk ott, leczkéimmel az igaz nem mind voltam jol elkészülve, amiért aggodtam is olykor olykor egy kicsit, de mégis 16.án d.e. jól feleltem..." (160-164. oldal)

Hanem a nagy mulatozásnak végül is rossz vége lett, oly értelemben, hogy március 19-én már nem ízlett a tánc, gyorsan elfáradt, jónak látta hazamenni.

„Másnap az az 20ikán már oly roszul voltam, hogy nem tudtam felkelni, iszonyu forroság, láz és erötlen zsibbadtság vett eröt rajtam. Estve felé átjött Demjén Farkas és ő aztán elöbb oldalamra és talpamra mustáros tésztátt rakatott s már 21ikén reggel jobban voltam kissé, ekkor valami kanalas orvosszert adott s azzal éltem 21 és 22ikén perse az ágyban. 23ikán már kissé fel keltem, ugy 24 és 25ikén is de csak a szobában. 26ikán délután aztán felmentem a Collegiumba."

A lábadozáson DL gyorsan túl van, s mire beköszönt az április, már újra a régi, vidám gyerek:

„April 1sején Issekutz és Verzárral pompás Aprilist jártattam mondván nekik: ***Barátim! épen most a mint jöttem ide a Collegiumba ment be a posta utczán Hincs Etel és Péter Eszter, menjetek elejökbe!*** *Ők persze elhitték s elmentek.*

Ma Édes Apám kissé gyöngélkedett s Demjént áthittuk s ő adott is orvosságot. 2ikán Édes Apám feküdt de azt mondta, hogy nem fáj semmije, nincs rosszul..."

Április 3-a újabb mozgalmas nap, DL este a dalárdából hazamenve látja, hogy édesapja felkelt, s úgy látja, jobban van. *„Én épen most hoztam egy lapot* – írja a naplójában – *a Hazánk és Külföld-et, amelyben Farkas bátyámnak egy beszélye kezdődött:* ***Betheln Gábor****, amelyet én elolvastam söt ma Phedrus* ***Canis et Lupus*** *czimü meséjét is elolvastam volt Édes Apámnak.*

Április 4. Reggel kérdem Édes Apámat, hogy hogy van? ő azt mondá: nem vagyok rosszul, nem érzek semi fájdalmat! Később idejött Demjén s ő ujra orvosságot rendelt s mikor kiment azt mondta, hogy ő nem bánja, ha Antalt is elhivjuk. Én azonnal elmentem s ő azt mondá: mindjárt elmegyek. Én haza jövén, itthon ültem s még Samu is nállam volt; ezalatt Zsuzsika néni, kereszt anyám is bejött csak ugy véletlenül. 10 orakor én ismét elmentem..., s hát amint jövök haza 11 orakor oh iszonyuság! Édes Apámat haldokolva találám ugy hogy már nem ismert meg engemet... s rövid 5-10 percz alatt az örök álomra szenderült az én jó Édes Apám.

Ekkor kezdődött az én árvaságom. A hir csakhamar szétfutott a városban s jöttek az emberek! Estve Édes Apámat kiteritették! Szegén édes Anyám s testvéreim csaknem kétségbe vannak esve, én is alig tudom magam gyözni s ezt is inkább érettük, hogy vigasztaljam – ma tudtam meg, hogy tegnap épen azon nap volt melyen 37 évvel ezelött Édesapám nöül vette volt Édes Anyámat és épen azon orában, 1/2 12kor amikor elaludt a végtelen álomra – bizony 37 év sok szép idő. Sok viszontagságot értek az alatt jó szülőim – már csak mint a magyar haza magyar polgárai is s máskülömben is sokszor kelle az élet zajongó viharaival küzdeni – de egy egy csöndes boldog ora sokat kipotolt! s különösön érettünk a gyermekekért is sokat küszködtek. Roszaságunkért nem sok könnyet hullattak, csak jó bátyám öt évi forradalom utáni hazáérti fogsága alatt szenvedtek érette sokat, de én akkor még kis gyermek voltam ugy hogy alig emlékszem arra is mikor 1857 nyarán haza jött volt...” (168-173. oldal)

1868 április 4-5-6-a gyásznapokként bejegyezve, sajátos jegyekkel Deák Lajos naplójába

Az utolsó ásó föld

Igen megrendítő a DL naplójában az a váratlan fordulat, ahogy az édesapa alakja hirtelen élesen és középpontba állítva felbukkan a gyermeki tudatban. Szinte érezhető, hogy addig a legkisebb gyermek nevelését elsősorban az anya vállalta magára, az akkor meglett korba hajló apa inkább már csak tisztes távolságból figyelte és nyugtázta legkisebb csemetéje cseperedését.

Deák Farkas börtönnaplójából tudjuk, hogy amikor szülei és egyik húga meglátogatták Gyulafehérváron, ahol a kazamatákban tartották fogva a szabadságharcos összeesküvéssel vádolt gyanúsítottakat, köztük Farkast is, édesapja akkor is szokásos kevés beszédűségével tüntetett, próbálta megérteni fia cselekedeteit, de akaratával nem telepedett reá: sorsára hagyta, mint az olyat, aki tudja, hogy mit miért csinál.

Ez a fajta apa láthatóan nem működött a legkisebb fiú esetében, aki a család nagy eseményei idején mindig csak gyermek vagy tejfölös szájú ifjonc volt. Apjának halála azonban egyből felnőtté tette.

„...Egész nap jöttek a látogatok – oh mily iszonyu dolog az amikor az embert igen sokan látogatják! Délután 2 ora utánra elkészültek a gyászjelentések s ezeket nekem kelle mind k.b. 200-at tituláltatni, mit egy pár jóbarátom, küln. Vitályos Samu szomoru történetem kezdetétől végig majd mindig velem volt; továbbá: Fekete Károly; írták, s Kovács Géza és Nagy Lajos elhordozták a Kolozsvárra s Pestre szóllókat Vályi Gábor vitte el, ki ma 6 orakor indult Pestre.

Ma estve virrasztok voltak: nehány utczabeli mesteremberen kivül: Mentovich Elek s Vadadi Lajos tanuló társaim s két ora körül éjfél után jött meg Kovács Géza s Nagy Lajos – mindezek világos reggelig itt ültek.

(Április) *6. Reggel már 7 orakor kezdtek jó embereink s idegenek gyűlni mert 8 orára volt téve a temetés ideje – mivel Andrásfalvára vittük. 8 ora után eljött a pap is t. Péterfi Jozsef esperes – ekor következett az a borzasztó valami az örökké valo megválás idejét elkezdő bucsu... aztán bezárták a koporsot, s Édes Anyámot s testvéreimet kivitték csak én maradtam ben s a rokonok s idegenek, mellettem ült jó barátom, Samu. Miután már a könyörgés s énekeknek is vége volt, elinditottuk felejthetetlen halottunkat az örök nyugalom helyére: én, Csongvay bácsi és V. Samu. Édes Anyámék a város végéről vissza tértek – ez volt 9 orakor d.e. Mi Andrásfalvára 2 orakor érkeztünk meg s ahány falun addig keresztül mentünk mindenütt harangoztattunk.*

Ott Zsuzsika néni várt. Ott elöbb egy kicsit ettünk; azután pedig elkezdődött a könyörgés s oratio a Sz. Annai pap Tordai N. által. Azután kikisértük szegén jó Édes Apámat oda, ahonnan vissza csak az Ur harsonája hivhatja egykoron! Ott általam s végig néztem a mig az utolsó ásó föld is ráborult sirjára s elválasztá töllünk örökre drága édes Apámat!

Ekkor mindjárt vissza indultunk, Keséné néni szekerével voltunk. 1/2 9kor itthon voltunk.

7ikén. Délután voltam a nyomdában hogy még 25 gyászjelentést nyomjanak. 8ikán d.e. ismét a nyomdában voltam s ott ki fizettem 11 frt költséget. Majd egész nap a kertben dolgoztam. 9én kifizettem az ecclesiának 5 frtot meg hátra van 6 frt 84 krajczár. A halotti társaságban is voltam, ahol az utolsóért az az szegén megboldogult édes Apámért is kifizettem. Nállunk minden nap sokan járnak most látogatók.

10én Délelőtt kifizettem a koporsó árát s a padét 11 frt. Amint az ujpiacon jöttem fel hát összetalálkozom Burgo Marival s az Anyjával akiket aztán ámbár egy kissé röstelltem, a Nyárádiné házáig kisértem...

11.én fizettem Fenyőnek 21 frt 37 krajczárt, Szathmárinak az Ecclesiáért még hátralevő 6 frt 84 krajczárt. A portioba 3 frt-ot. Mindezen s több aprobb költségeket a halotti társaságbol kapott 84 frt 14 krajczárbol fizettük mindenfelé." (173-177. oldal)

Síremlék az andrásfalvi temetőből (a Kríza János Néprajzi Társaság archívuma nyomán)

18 éves lettem Isten kegyelméből

Szomorú húsvét köszöntött 1868-ban a Deák családra, de azért a szokásos összejárások nem maradtak el, sőt, Dósa Lajos bácsi adott a gyászoló özvegynek 50 forintot a házi szükségekre, s erről a napló pontosan említést tesz. Továbbá arról is, hogy Dósa bácsiékhoz felmenvén, az öntözési szokásoknak is eleget tett – igaz ugyan, hogy a házi gyerekek szagos vizét kérte kölcsön. DL elmegy a húsvéthétfői misére is, majd onnan *„Vajnáni mentem, hogy köszönjem meg jóságukat, mert a lelkem jó édes Apám halottas szekere elé ő fogadott saját költségen lovakat... Most délután kaptuk a drága Farkas bátyámnak 2ik levelét – az elsöt a gyász után még 6ikán kaptuk volt nagy vigasztalásunkra, mert addig nagyon aggódtunk mindnyájan érte, s egy kevés virág- és veteménymagot, s pár nyakkendőt nekem..."* (178-179. oldal)

Április 15-e különösen mozgalmas, dolgos nap DL számára: írnoki munkát végez, lajbit rendel a szabónál, kérvényt ad be, virágmagvakat ad át, fenyőkórókat szemlél meg a Maros parton, majd lakatos után néz, hogy az utcai kapuhoz végre kulcsot csináltassanak. Újabb írásbeli elfoglaltság következik, végül pajtásai érkezvén, az estéje preferanszozással telik el. Másnap hasonlóképpen: 5 forintra vásárol a fűszerestől kávét, nádmézet s apróságokat, a piacon meg 2 kis malacot. 17-én újra a piacra megy...

„Egy napszámost fogadtam 28 krajczáron holmi kerti munkákra. A nap nagyobb részét én is a kertben töltöttem, édes Anyám pedig éppen egész nap ott volt, az egész nap hulló eső daczára is. Én közbe közbe irtam pénzért...

18. d.e. irtam, d.u. elvittem Dosa Lajos bácsinak 2 kék len zsebkendőt, amelyet neki még Pestről hozott édes Anyám. Ő pedig adott nekem egy szép csaknem új fekete mellényt, s pénzt egy fekete nadrágra, amelyet meg is vettem 7 forinton... Estve voltam két hét olta először a Dalárdában...

21. Ma épitnek egy kis lécz filegoriát kertünkbe s tanulástól ment időm nagyobb részét...

22. Délután magyar irodalmat s szavalást tanultam a kertben... (23-a este) *ki az Alléra egy kicsit, mert nagy zene s világitás volt mivel a Királyné eő Felségének leánya született 22én. Itt össze találkoztam Fekete Ilka, Ajtai Tercsi, F. Károly s az örögökkel, velük aztán párszor végig mentem a sétányon s aztán együtt hazajöttünk...*

24. Ma szántottuk meg a kertünkben levő törökbuza földet s vetettük be lucernával 2 frt 20 krajczárra vettem lucerna magot 1 frt 30ra zabot a szántó embernek 1 frt 60 krajczárt adtunk...

26. reggel a kis utczába és a Ujvárosba mentem, hogy keritsek egy embert, a ki kis disznóinkat ártánnyá tegye. Kaptam s meg is történt...

27ikén. Ma arrol nevezetes, hogy Hincs Berta, kivel együtt confirmálódtam volt, férjhez ment Tibáld Mihály törvényszéki ülnökhez...

29. Küldtem a postán Farkasnak egy skatulya süteményt fizettem 38 krajczárt...

30. Estve rendkivüli dalárda probán voltam, ahol az Elnök Petri nem volt jelen, elhatároztatott, hogy másnap reggel a Főbirót, Fekete Józsefet és Petri Ádámot, az elnököt megtiszteljük, reggeli 1/2 4 orára tétetett a megjelenési idő a Biro Moor gyogyszertárban.

Máj. 1. Ma vagyok Isten kehyelméből 18 éves és mondhatom e rövid élet időn át a mely a világ rendje szerint legtöbbnyire a gondatlan boldogságban telik el; nekem igen sok szomoru perczem, orám s napom volt! Hanem vétkezném, ha azt mondanám, hogy örömteljes is nem volt, de vajmi kevés azoknak száma s az is oly hirtelen repülő, hogy alig perczre élvezzük s már a messzeség ködében tünik el. – S ha jol vissza gondolok igazán mondhatom, hogy telyesen boldog tán soha még nem voltam – talán egy-két perczre?! Hanem bizalommal tekintek a jövőbe s igyekszem ugy élni, hogy életem ne legyen hiába való, s elmondhassam mindig, amit tehettem, megtettem.

Ma tehát reggel 4 orakor – mert az eső záporként ömlött s ezért hamarább nem lehetett látni is, megjelentünk a dalárdisták (név szerint felsorolja valamennyit: Tenor I, Tenor II, Bass I., Bass II. alá csoportosítva a szólamokat – sz. megj.) *a Biro Moor gyogyszertárában, hol miután jól besnapszoltunk, elmentünk 1/4 5-re Petrihez, hol 3, s aztán Feketéhez, hol 2 dalt futtunk el. Innen aztán le egyenesen az Elbába, hol jó reggeli várt ránk 2 rendbeli – kávé s később hus s perse bor, igen jol eltelt az idő toastirozás között egész 9 oráig (reggel), akkor haza jöttünk, illetöleg a Collegiumba a 9-10ig való orára...*

3. De. a kis templomban voltam, hol Tolnai H. Lajos praedicált. Azután elmentem Tolnaihoz, mert már többször hivott, de ő nem volt otthon, hanem otthon volt igen kedves neje, kivel igen jol elbeszélgettünk szinte 1 orát. Amint jöttem találtam Tolnait is... Délután Idához mentem, ott volt Vályi Nina és Roza, Székely Ilona s Ferenczi Terka, Sipos Ferencz és Vitályos Samu, igen jol eltöltöttük a délutánt, az Allében a Katona zenekar játszott. Még cziczét is futottunk. Mi aztán hazakisértünk minden illetőt.

4. Reggel 4 ora elött keltem fel s lementem a piaczra, honnan 2 napszámost hoztam per 33 krajczár napjára a szöllöben kell dolgozni. Aztán tanultam 7 oráig. 7-8ig a görögből feleltem. Délután 6-7ig ástam a Szász Béla kertjében több tanuló társammal s vizet is hordtunk...

5... Ma még nálunk volt a tegnapi két napszámos. Édes Anyám mind mellettük ül rendes szokása szerint...

9én... Idához mentem, neki egy fogát hogy huzassák ki Toflerrel, de minthogy csak kulccsal lehet, nem tudta rávenni magát. Aztán elmentem Dosáni és ott egy nagy 8 ives rubrikás munkát vállaltam el 3 frtért, hogy hétfőn reggelre meg lesz (ma szombat), s én hozzá is fogtam s irtam s léniáztam 4-7ig estve s 8-9ig. Vasárnap, Maj. 10én pedig egész nap folytonosan 5 orától reggel estve 1/2 11ig dolgoztam azon az iráson... s akkor végeztem el 22 orai munka után." (181-195. oldal)

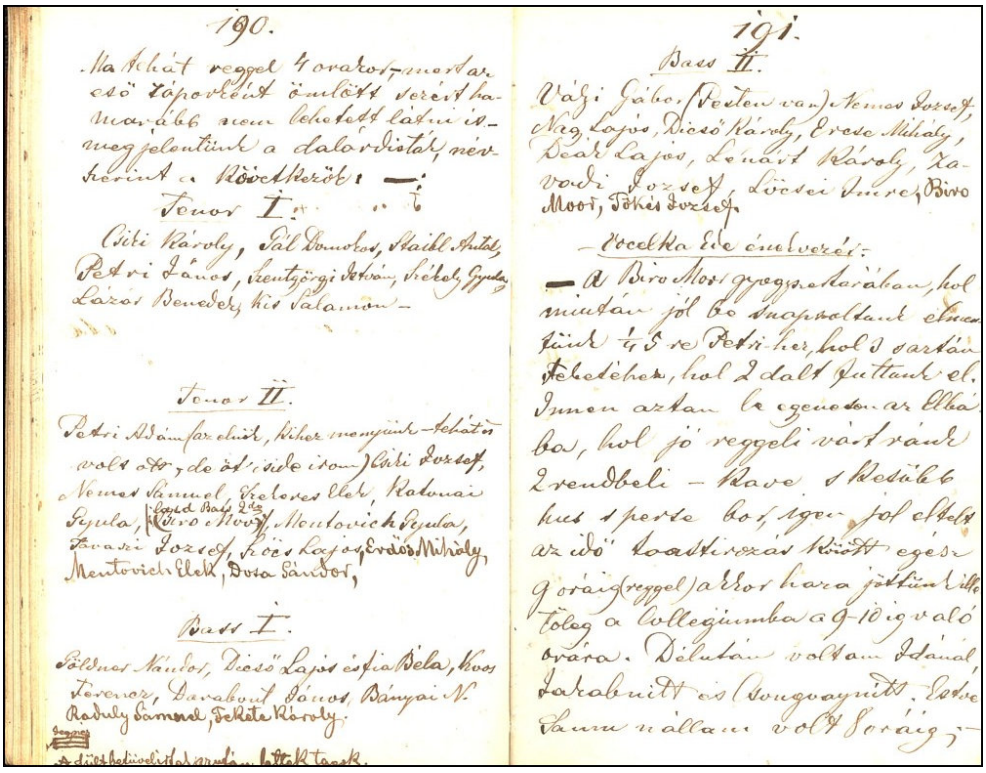

190.

Ma tehát reggel 4 órakor – mert az első tápovicát ömlött verést hamarább nem lehetett látni is – megjelentünk a dalárdistáj, névsorint a következők: —

Tenor I.

Citti Károly, Sál Domokos, Staibl Antal, Petri János, Szentgyörgyi István, Székely Gyula, Lázár Benedek, kis Salamon –

Tenor II.

Petri Adámfalvi, kihez mentünk – tehát volt itt, de át is ide is – Citti Dorsaf, Nemes Samuel, Erdélyes Elek, Katonai Gyula, Baird Baky 2ts, Biro Mozi, Montovich Gyula, Tavasi József, Kiss Lajos, Erdős Mihály, Montovich Elek, Dosa Sándor,

Bass I.

Földvári Nándor, Dicső Lajos és fia Béla, Kovács Ferenc, Daraboni János, Bányai N. Radvány Sámuel, Fekete Károly.

A dicséretes dalárdistáj száma hittel tanúsítva.

191.

Bass II.

Vági Jákob. Festeti van, Nemes József, Nagy Lajos, Dicső Károly, Erdélyi Mihály, Deák Lajos, Lénárt Károly, Kavodi József, Lőcsei Imre, Biro Mozi, Tóth József.

Vacsora ide ónlvasó:

— A Biro Mozi gyógyszertárában, hol mindnán jól be szappanoltunk, elmentünk ½ 5-re Petri-hez, hol 5 darab tehetséhez, hol 2 dalt szúttunk el. Innen aztan le egenesen az Elbába, hol jó reggeli várt ránk 2 rendbeli – Kávé s Kenyérhez hus s perse bor, igen jól eltelt az idő társalkozás között egész 9 óráig reggel, akkor hazajöttünk illetőleg a Collegiumba a 9-10 ig való óvára. Délután voltam Istánál, Jakabnál és Gongoznál. Este haza mállam volt 9 óráig. –

Farkas újra otthon

Az 1868-as május – mint a tavasz dereka általában – jótékony hatással van DL ifjúi életére. Naplójából az világlik ki, hogy napjai egyenlő arányban oszlanak meg a tanulás, a pénzkereső munka, a szórakozás és a közösségi hasznos időtöltés között. Gyakorlatilag mindenre jut ideje, személyi kapcsolatai szerteágazóak, otthonos a másik nem körében is, szereti a zenei különfoglalkozást a dalárdában és a „harmóniában". Íme például, május 18-ának leltára:

„Reggel 5-7ig a Teleki kertben tanultam. 7-10ig feleltem kettőt, D.e. 11-2ig irtam, 2-4ig a Collegiumban. 4-5ig Csongvaynitt irtam. Mikor hazajöttem, nálunk volt Hincsné és Klári, együtt a kertben jártunk és beszélgettünk. 7 ora elött kimentem s megnéztem a Collegium játszóhelyén tánczoló kis leánykákat s tanuló társaimat (Hincs Etel, Péter Eszter stb.). Onnan mentem a dalárdába, ahol a mult alkalommal egy összeütközés történt Vocelka a karnagy és egy müködő tag: Szekeres Elek kis cantor közt (Vocelka részeg volt). Az Elnök Petri éppen nem volt ott, de perse meghallotta a dolgot s ma estve megszolitotta a karnagyot, hogy kissé compescálja magát, mire ő haragra gyulva azt mondá, hogy többet nem fog megjelenni! Mi amint felmentünk, Petri kijelenté, hogy ezennel darab időre felfüggesztjük a gyüléseket a mig a választmányi gyülés annak folytatásáról gondoskodik...

19. Ma nevezetes napom volt annyiban, hogy Édes Anyám ama szomoru nap olta, mely mint a villám az élőfára: csapott a mi kis családunkra, elöször volt ki a kapun Keséné néninél.

20. Reggel 6-8-ig mértünk a játszó helyen Mentovich Ferencz tanár urral. 8-1/2 10ig gabonát (2 véka buza, 2 törökbuza) vettem a piaczon. Ma adtak 2 heti szünidőt Pünkösdig. 1/2 10-11ig Gyulay Miksával cugliztunk 6on az osztálytársaim közül. 2ig olvastam, 2-4ig irtam Csongvaynitt, akkor megtakaritván poros lábtyüim átmentem Fekete Ilkához s ottan ültem egész 6 oráig... Itthon miután ettem elmentem Keséni. Ott volt Hincs Etel is. Honnan miután Fekete Károly is oda jött a Keséné néni kérésére elmentünk Dosáni, hol szinte 8 oráig ültünk Ilkával. A mint jöttünk Lenárt felé vettük utunkat mert ott a katona zenekar által Reunio volt, de nem mentünk be, hanem elöbb haza. Itthon hogy vacsoráltunk s Idát, ki nálunk volt lekisértük, elmentünk a Lenárt Kertbe Samuval, hol föként a Ribiczki varázs hegedüje bájolt el. Egy fertály bort én is vettem egy piczulán. Bruderschaftot ittam Benkő Lajos és Dobai Alberttel."
(199-203. oldal)

Kell-e ennél gondtalanabb diákélet? Így ment ez, azon a májuson, napról napra. Még a templomi élményeknek is legtöbbször világi vonatkozásaik vannak.

„24. Ma a templomban voltam, mert ma vettek urvacsorát a 21én censurazottak. Igen megható jelenet ez, hiszen visszaemlékeztem, hogy ezelőtt... én is hogy mentem keresztül életünk egyik forduló pontján. És valóban azt hiszem, hogy létünkben csak egy pont kelthet még oly különös érzelmet az emberi kebelben – de ez sem oly magasztos, egyszer azért, hogy már nem első ily fontos érzemény, másszor mert akkor már nem oly gyöngéd és tiszta a kebel...

27én... Délután Csongvay Lajoshoz mentem, hol mi a Tompa M.(ihály) *legfönségesebb költeményeit olvastuk s szerelemről s más ifju kori bolondságokrol beszélgettünk.*

29... Egész d.e. tanultam M.(agyar) *irodalmat; valamint tegnap is mind azt tanultam. D.u. hozzám jött Cs. Lajos s együtt tanultunk öt óráig akkor, az én ez ideig költött lyráimat olvastam fel neki; melyeknek utolsóit ő kielégitőnek találta; s egy pár különösen tetszett neki...*

Máj. 31. Pünkösd 1ső napja. A Reggelünk szomoru volt perse mint minden nevezetesebb nap a melyen együtt szoktunk örülni s a melyet most oly árván töltünk le; igazán és oly szivből mondta nagy költőnk: „Minden szó és emlék búsan utal reád.”... A templomban voltam urvacsora venni, hol Tolnai felségesen praedicalt, ugy hogy most ujra mondhatom, tán még a Szász Béla nem tudom melyik beszéde sem hatott meg ugy... Ma szentelték fel a kis templomban az Özv. Szenkovics Miklosné által 250 frton csináltatott uj urasztalt. Estve az Allében sétáltunk 9 oráig.” (205-214. oldal)

A naplóíró e helyütt töredelmesen bevallja, hogy pár napi jobbágyfalvi tartózkodása miatt elhanyagolta a további bejegyzéseket, egészen július 3-ig, amikor is ömlesztve pótolta az elmaradt hónapot. Ebből is kiemelkedik a június 30-i események krónikája:

„...Dalárdánknak nagyszerü Majálisa vagyis Juniálisa volt a katona zenekar müködött s éjfeléig tartott a Nagy erdőn az evés, ivás, tánczolás stb. – Jul. 1. d.e. bágyadt voltam a tegnapi mulatságtol, d.u. dolgoztam, az az egy kivonatot készitém a Magyar irodalom történetéből... Még Jun. 28ikán kaptam Kedves Bátyámtól egy rend félig viselt ruhát – köszönöm!...

11én reggel 7 orakor jött haza ohajtva várt szeretett bátyám, Farkas 2 1/2 évi távollét után. Kimondhatatlan az öröm, amelyben voltunk most – de perse ott lebegett mindig ama fekete fátylas arczu lény, a bánat is...” (214-217. oldal)

Hetivásár a marosvásárhelyi nagypiacon

DL elismeri, hogy a szükség a legnagyobb mester

A Budapestről Marosvásárhelyre hazaérkező Deák Farkas nem sokáig ül tétlenül. Némi rokonlátogatások után *„13ikán estve Bátyám, Ida és Én Lenártnál voltunk reunioban, hol a város elökelöi sokan voltak.*

14én d.u. Bátyám, Ida és én Dosánitt voltunk ozsonnára, estve le mentünk a sétatérre, hol az annyiszor halott Gorizutti ezred zenekara az utolsót játszá – holnap lévén indulandó...

18ikán estve a Sörkertben voltunk Reunion, a kolozsvári Pongrácz zenekara játszott, itt is számos uriember volt, 12 orakor jöttünk el s akkor a sáros utcza beli Schönstein kávéházba mentünk, hol egy feketét ittunk...

19.én Reggel a templomban voltunk hol Tolnai beszélt igen szépen, ki aztán hozzánk jött és 12ig nállunk ült...

21én... d.u. Tolnainál jártam de senki volt honn.

22.én Udvarfalván voltunk Édes Anyám, Farkas és én igen jól eltöltöttük az időt – d.u. én Magyarival a Rozsnyai János gyermekei tanítójával meg is feredtem a Marosban. Estve, amint 9 ora körül jöttünk haza (én hajtottam menve és jövet) a Kozmáék háza előtt ropp! s a szekér hátsó tengelye ketté tört – hanem nem lett semmi nagyobb baj.

23. Reggel a szomszéd Mihállyal elvittük a tengelyt csináltatni került 2 frt 60 krajczárba, melyet tán csak megadnak?!... D.u. Tolnainál voltam egy 1/4 orát a nálunk hagyott Bibliáját vivém haza." (217-219. oldal)

Ez az a hónap, a július, amikor bácsikája, Dósa Lajos bevezeti DL-t a Casino világába, s attól kezdve hősünk minden délelőtt tiszteletét teszi ott. Elcsattan az első csók is ő és Dósa Nina között, de ezt is olyan szűkszavúan épp csak papírra veti, hogy a gyanútlan olvasó könnyen át is siklik felette (magam csak harmadik olvasásra fedeztem föl a szöveg rejtett pikantériáját). DL ugyancsak megörökíti az Anna napi vendégeskedéseket (édesanyja is Anna, de akad más, hasonnevű ünnepelt is a nagy családban, így sorra köszöntik valamennyit), majd:

„27ikén reggel hozzám jött Samu, hogy menjek Görgénybe vele. El is mentünk s ottan némi megbizatásokat elvégezve Decsi Károlyhoz mentünk de őt nem találva honn – szép kertjét jártuk meg. Azután Nagy Lajoshoz mentünk, ki jó bor és dohánnyal látott el – 6 orakor itthonn voltunk. Estve Édes Anyám s Farkassal Dosánitt voltam.

28ikán Bándra mentem Samuval. Ottan elmentünk a paphoz: Vas Tamáshoz vmi dologban. Ott volt a nejének növére, Lenárt Zsófi is. Még több embernél is jártunk. 5 orakor elmentünk a Bándi tóra ott egy csolnakost fogadtunk s a nagy tót össze jártuk, ó mi szép volt a víz közepén a hullámkák lassu moraját hallani s a vizi növények ezreit, melyek a kristály tiszta vízben látszottak gyönyörködve nézni. Igazán eddig csak olvastam de most képzelem mily édes és kellemes lehet holdvilágos csöndes estve a szeretett lénnyel a habok felett ábrándozni... Később megfördödtünk a gát alatt – a viz oly mély volt, hogy fenekét némely helyt nem értük. Estve el beszélgettük az időt majdnem 11 oráig.

29én korán keltünk s reggeliztünk s pakkoltunk és midőn jöttünk Bergenyében beszoltam özv. Koronka Mártonnéhoz pár percre – igen szivesen látott s egy szép csokor virágot adott. 10 orakor itthon voltam. Ma bátyámnál volt d.e. sokáig a fötiszt. Ő pedig ebéden ott volt...

30. d.e. irtam s almát szedtünk a kertből, ebéden Eszter néninél, d.u. Dosánitt, Kesénitt s onnan... a szinházba mentünk, hol két kis darabot: ***Tips a hires nöi szabo*** *és* ***Müller és Miller****-t adták. Az elsőt kivált sikerrel, a második is megjárt volna, ha szerepeiket megtanulták volna. Zádor kitünő volt az 1sőben, a darabok külömben nagyon egyszerű mesével bírnak, hanem igen mulattato scenákkal teljesek. Közönség gyéren."* (223-226. oldal)

Az augusztus hónap DL számára véglegesen is a gondtalan ifjúkor végét jelentette: házitanári munkát vállalt a Dósa családnál.

„3. Hétfő. Mán kezdve naponkint 6 orát tanitom a Dosa Lajos bácsi két kis fiát, Laczit (13 éves) s Albertet (10). Német és Latin nyelvre. S minden nap ha tetszik megyek oda ebédre. Egy kissé különösen esik biz az, hogy én, aki eddig oly szabad voltam, mint a madár, most ennyire lekötelezem magamat – de hiába, a szükség a legnagyobb mester...

5. Estve a Maros mellett kisérlet a csak nemrég feltalált extincteur féle oltó géppel; nagyon sok néző gyült össze s czélszerüsége általánosan elismertetett.

6. Reggel egy szekér fát vettem 3 frt 66on. Azután a piaczon valami deszkát és fát tornácznak. Aztán tanitás. Aztán a Casinoban voltam...

Egész e hó 19ikéig naponkint eljártam tanitani, a drága bátyám pedig naponkint eljárt több helyre, mert a most 19én történő követválasztásra fellépett. És sikerült nekünk egynéhány becsületes embert megnyernünk." (228-230. oldal)

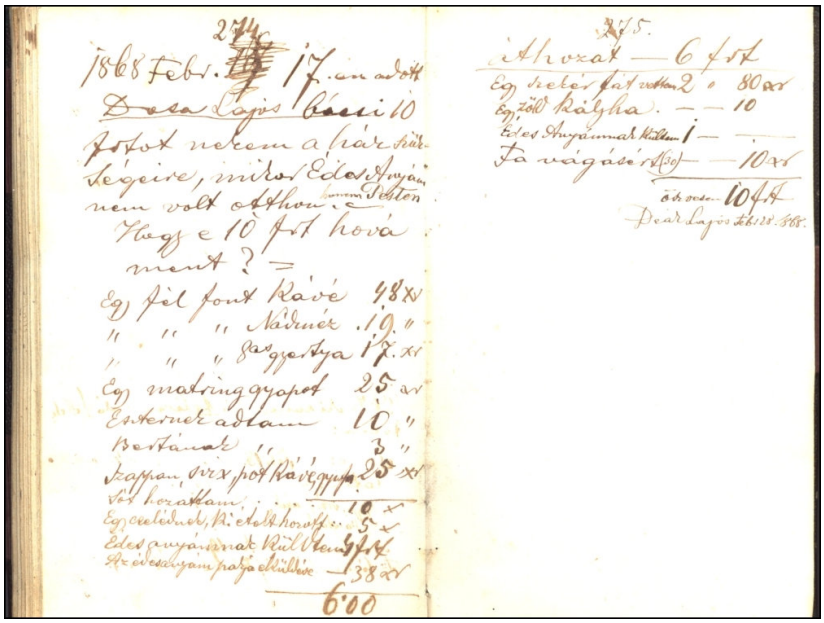

Egy költségelszámolás Deák Lajos naplójából

Egész nap résen állottunk

Deák Farkas választásokon induló vetélytársa Dobolyi Sándor nevezetű politikus volt, aki DL szerint *„már 9 éve, hogy folyton keresi itt a követséget s mindent elkövetett, mindenütt fellépett és mindig megbukott, de most, részint a szegénysége iránt való szánalomérzet felköltésével, részint mivel sokan meg igérték, hogy őt választják, még Berzenczeinek is, részint mivel a mi helyi tanácsunk már 40 év olta egy bizonyos jezsuitai hatalom és ez által igazgattatik és mindig a személyek saját és nem a város és haza érdekeit kívánják elémozditani, és most is olyan ember kellett nekik, kit orránál fogva vezethessenek, és tökéletesen czélt is értek, mert D. S.-nak egyáltalán semmi elve nincs, ő ha kell, Deák párti, ha kell baloldali stb., a mint mondám ily kedvező volt rá nézve a helyzet, mig az én bátyámnak 1ször hogy sokan nem ismerték, 2szor mert tiszta Deák párti, 3szor mert nem olyan ember, akit vezetni lehet, hanem önálló. Sokan ellene voltak és különben megcsalta nagyban Sz. L. tanácsos és sok más.*

19én volt a választás és mi egész nap résen állottunk, és csináltunk is egynehány votumot, ti. 143-t. D.S. 419el lett követ és pedig főként, ti. Kovács Áron a kis utczát nem engedé szavazni jönni és ..... is felszólittatott, hogy ne küldje el részünkre a szavazokat.

Na hanem sok hasznunk van, mert egy felöl tekintély, hogy enyi votum is van, más felől sok embert ismertünk meg akikben lehet és olyat is akikben nem lehet biznunk.

Egész nap hiven álltak a mi részünkön: a 4 Végh testvér, Szilágyi István, Petri Domokos, Varga Gyuri, Fekete Ferencz, Bálinth Jozsef, a vén Soltész stb.

Augusztus 27ikéig naponkint csendesen tanitgattam. Ebédre Dosa Lajos bácsiékhoz jártam... 17ikén d.e. szollitott fel T. Bihari Sándor ur, hogy: ide fog jönni Bethlen Árpád velem egy-(ívású) *a VIIIik osztályba, s én válaljam el azt, hogy vele lakjam s minden ellátásban – kivéve a ruhát – s 100 frt fizetésben részesüljek, s ezért én vele tanuljak, s az érettségi vizsgára készitsem magammal együtt. Én persze megköszöntem s otthonn kedves Anyám s bátyámmal közölve a dolgot elfogadtuk, d.u. Dosa Lajos bácsival is közöltem a dolgot és sajnálatomat fejeztem ki afölött, hogy fiait el kell hagynom, de ő is nagyon előnyös és elfogadhatónak tartotta a dolgot. D.u. aztán Bihari urnál találkoztam a Gr. Bethlen Farkasné két megbizottjával, Bartos Károly és Mátéfi Károllyal, kik azt mondták, hogy aztán 4. vagy 5. Septemberben fog bejönni az én grofom; Isten tudja, hogy fog e dolog kiütni, kérem, hogy adja javamra!...*

September 4.ikén adott a vén DLajos bácsi 10 frtot azért, hogy a fiait 1 hoig tanitottam. D.u. Csongvainitt voltam s ott jol töltöttük az időt midőn jött a hír hogy az én grofom megérkezett, én azonnal odamentem hozzá; Bihari úrnál lakik fenn; egymásnak ajánltuk magunkat és beszélgetni fogtunk; 8 orakor pedig vacsorára hivtak le Biharini ott 7en ültünk az asztalnál: Bihari, Neje, Kabos Berta, Zeyk Anna, X Gizella, Bethlen Árpád és én, hihetőleg ezután együtt fogunk mindig lenni. Vacsora után rövid ideig még beszélgettünk, aztán én, mivel láttam, hogy minden készen van, hogy végkép ott maradjak, haza jöttem pár percre, hogy itthon mondjam meg, hogy többé nem fogok itthon hálni. Szomoruan esett bizon nekem kedves Anyám, testvéreim, s szülő házamtól megválnom, de hiába, a sors igy akarta, én nem daczolhatok ő vele. Kérem az Istent, hogy vigasztalja meg szomorkodó enyéimet s adjon erőt, lelkit és testit kötelmeink teljesitésére! Ezzel vissza menve még darabig beszélgettünk, aztán lefeküdtünk s én buzgó Ima s hosszas gondolkodás után álomra szenderültem.

Sept 5. r. 10 orakor a Tanodai év ünnepélyes megnyitása. T. Szász Béla könyörgött, T. Bihari Sándor orált s T. Kökösi Endre törvényt olvasott s mi a Harmonia énekeltünk." (230-238. oldal)

E bejegyzéssel, akárha ez a kezdet lenne a vég, megszakadnak a bejegyzések.

Előtte és utána

A másfél esztendő eseményeit átfogó napló olyan, mint egy nagyregénynek a közepe, amelyről durva kezek egyszerűen leszakították az elejét és a végét. A korábbiakban megkíséreltem értelmezni a jéghegy látható csúcsát, és arra a következtetésre kellett jutnom, hogy ez a dokumentum nem tartalmaz szenzációs leleplezéseket, nem őriz nyomasztó titkokat és elhallgatni való eseményeket. Ugyanakkor az se fogható rá, hogy szépíteni szeretné a megtörténteket, netán rózsaszínbe öltöztetné azt a világot, amelynek tükre akar lenni.

A naplóból megismert Deák Lajos ígéretes, nyílt, életre való fiatalember, aki nem ijed meg a saját árnyékától, tisztelettudó, jól nevelt, kellően vallásos, de nem bigott, segítőkész, társaságkedvelő, barátkozó típus, tisztában van azzal, hogy a tudományok utat nyitnak az embernek, szüleit, testvéreit rajongásig szereti, tiszteli, megbecsüli a rokoni kötelékeket, van humorérzéke, nem veti meg a fizikai munkát, szeret kártyázni, de olvasni is, szívesen forgolódik a gyengébb nem körében, politikai elvei valóságközeliek, józanok, az emberek megítélésében óvatos, inkább a tetteiket írja le, mintsem hogy minősítse őket. Ugyanakkor van még egy meghatározó tulajdonsága: szeret mindennel pontosan elszámolni.

Korábban idézett bejegyzéseiben is találtunk erre példát, viszont a naplónak van egy kimondottan e célra fordított része, amit ezzel a címmel látott el: *1867beni Pénz bevételeim és kiadásaim.* Olvasmánynak ez ugyan nem éppen érdekfeszítő, de a jellemzéshez elengedhetetlen, ezért bőven tallózok benne.

Íme, milyen jellegzetesebb bevételek teremtették elő DL számára a költekezéshez szükséges anyagiakat:

1. Gyakran feltűnik a tételek között, hogy *„írásért”*. Ami azt jelenti, hogy sok-sok levelet írt, iratot másolt, fogalmazott, postázott stb. közelebbi és távolabbi ismerősöknek, s e szolgálatáért néhány krajcártól 1-2 forintig terjedő díjat fizettek.

2. *Adományok.* Itt az édesanyjától kedve Idán, Dósa Lajos bácsin, Eszter nénin, Klári nénin, Nagy Jánosnén, Zsuzsika nénin, Keséné nénin, Csongvaynén át Farkas bátyjáig sokan támogatták kisebb-nagyobb – néhány krajcártól 1-2 forintig terjedő – összegekkel a színházba és bálba gyakran eljáró diákot, aki valamennyi adományt szorgalmasan elkönyvel.

3. Vannak kimondott *céladományok* meg *váratlan keresetek*, amelyek bizonyos eseményekhez kötődnek. Szüleivel kártyázva egyszer nyert kereken 14 krajcárt. Máskor édesanyja az olvasó tékabeli részvételre adott 1 forintot. Tandíjfizetésre 5 forint az inkasszó, kollégiumi tartozásra Dósa bácsitól kapott szintén 5 forintokat, szülőknek adott 1-2 forintos tartozások térülnek meg idővel, Szt. István napi ünnepélyre kap 1 forintot, báznai költségekre (hol szivarra, hol feredni, hol a bálra) 4 frt 50-et, édesanyja adott a gombjaira, a kesztyűjére, stb., stb.

Mindezen tételek gyakorlatilag átnyúlnak az 1878-as év bevételi oldalába is, ám mindkét esetben sokkal változatosabbnak tűnik a kiadási oldal, amely jellegzetes tükröt tart a kiegyezéskori kamasz költekezési szokásairól.

DL szívesen költött színházra (sokszor), orvosságra (szükség esetén), papirosra, tentára, pennára (többször is), egy német–magyar szótárra, a napló könyvének bekötésére, nyiratásra és hajkenőcsre (többször), szappanyra, levélpapírra, nemzeti kokárdára, kiflire, egy új csizmára, fehér nyelű 3 élű bicsokra, pogácsára az atyafiságnak, csizma talpalásra (többször is) és -takarításra, meg sámfára, rózsaszín színházbajáró nyakkendőre, szivarra (egyre többször), lovardára (de csak egyszer), deákká való beírásra, postára (többször is), privát tanítóra, postára egy Farkas bátyja által küldött pakkért, fehér lájbira, uszodai fürdésre, dinnyére, likőrre a

cukrásznál, kölcsönadásra (többször), 18 piros üveggombra a fehér lájbihoz, lotteriára, beléptijegyre és báli öltözetre a honvédbálra, táncmesterre, szivarszipkára és -papirosra, édesanyjának több ízben színház- és koncertjegyre, olvasó jegyre és könyv koptatásra, dalárdai tagdíjra, francia bibliára, favágásra, édességekre (olykor köhögés ellen), a Petőfi szoborra, egy véka törökbúzára, egy fertály borra Lénártnál, egy ecetes üvegre édesanyjának, tejre, 3 napi jobbágyfalvi költségekre...

Ami a lényeg: 1867 végén az összbevétel *80 forint 73 krajcárra* rúgott, a költségek viszont csak *79 forint 2 krajcárra*, tehát a következő évbe *1 forint 71 krajcár* tőkével lépett át, s 1868-at bár már elmulasztotta lezárni, az utólagos számítások azt mutatják, hogy a *42 forint 58 krajcáros* bevétel mellett csak kb. *40 forintot* költ el...

Takarékos jelleméhez illik az a kimutatás is, amit *Szülőim 1867ben reám tett költségei 10 krajczáron felül* címen vezetett, ebben megismétli a könyvelés szülőkre vonatkozó főbb tételeit, áttekinthető képet nyújtva ezáltal a szülői gondoskodás méreteiről. Pontos nyilvántartást kapunk a küldött és kapott postai küldeményeket illetően is, amiből kiviláglik, hogy leginkább Farkas bátyjához, édesanyjához és különféle lapokhoz küldött levelet, s kapni is leginkább ezektől kapott.

Mindezek árnyalják ugyan, de nem helyettesíthetik azt a képet, amit a gyermek, illetve a már meglett, felnőtté vált DL-ről alkotni szeretnénk. Végül ugyanaz a *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái* c. kötet segített rajtunk, amelyben DL bátyjának, Farkasnak a tömören összefogott életútját korábban már felleltük. Az 1891-ben kiadott alapos névjegyzék sajnos, nem alkalmas a teljes életút megrajzolására, hiszen emberünk a megjelenés évében még köszöni szépen, jó egészségnek örvend...

*„**Deák Lajos (köpeczi)**,*

m. kir. tanfelügyelő, D. Farkas testvéröcscse, szül. 1850. máj. 1. Marosvásárhelyt, hol 1858-tól 1869-ig az evang. ref. kollégiumban tanult; 1868 tavaszától, árvaságra jutva, 1872 nyaráig a gróf Bethlen, gróf Teleki és báró Vay családoknál nevelő volt; egyidejűleg elvégezte Budapesten a jogi tanfolyamot, hol 1873-tól 1874. szept. 7-ig bejegyzett ügyvédjelölt volt; ekkor Marosszék megválasztotta második aljegyzőjévé. 1883. nov. Trefort közoktatási miniszter Marostordamegye kir. tanfelügyelőjévé nevezte ki, mely hivatalában jelenleg is működik.

1872 óta a Marosvásárhelyt megjelent Erdély, Székely Hirlap, Marosvidék sat. lapokba irányczikkeket és leveleket irt; a Pesti Naplónak 1874-től 1884-ig rendes levelezője volt. Több felolvasást tartott az iparos körökben és a megyei tanító-egyesületben, melyek mind megjelentek. 1880-83-ig, mint a marostordamegyei gazdasági egylet titkára négy jelentést adott ki; a székely mivelődési és közgazdasági egylettől kiadott Évkönyvekben (1874-81.), a Székely Naptárban (1882 óta) és a Századokban (1889.) szintén jelentek meg czikkei; 1883 óta a tanügyi lapokba gyakorlati irányú czikkeket ir.

Munkája: Gróf Széchenyi István emlékezete. Marosvásárhely, 1891.”

Nem volt szándékom levéltári kutatást bevetni ahhoz, hogy megtudjam Deák Lajos életének keretszámait. Ami az internet révén fölfedhető volt még a huszadik századba átnyúló életéből, azt viszont alább felsorakoztatom:

– Farkas halála után DL visszajuttat jogos tulajdonosukhoz bizonyos nemesi okleveleket, amiket korábban Farkas dolgozott fel és közölt;

– A Kir. Magyar Természettudományi Társulat Emlékkönyvének 1891-92-es kiadásában személyére utaló pontos bejegyzés található: *„Deák Lajos tanfelügyelő, M.-Vásárhely.”*

– egy korabeli feljegyzés szerint *„Deák Lajos Maros-Tordam. tanfelügyelője a múzeumnak adományozta a m.-fülpösi templom 1642-iki menyezetképeiről készíttetett rajzokat.”* (1899)

– az Erdélyi Múzeum Egyesület nyilvántartásában a tagok között 95.-ként szerepel a nyilvántartásban: *„Deák Lajos, kir. tan. tanfelügyelő, Marosvásárhely (B) 1906”*. (B = bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály)

– Újsághír: *„1908. január 6-án, vízkereszt napján hivatalosan megnyitották a VÁROSI ZENE-ISKOLA kapuit. A megnyitó ünnepély az iskola helyiségében, a Deák Ferenc utcában, ifjú Csiszár Lajos házában zajlott le. (A mai Dózsa György és Cuza Voda utca sarkán állt. Lebontották.) A megnyitó beszédet dr. Bernády György polgármester, Deák Lajos tanfelügyelő és Metz Albert, az intézet igazgatója tartotta.”*

– 1908. február 11-én Marosvásárhelyi Székely Társaság elnöke lesz, de már 1904-től a Székely Társaságok Szövetségének elnöke is, és még 1911-ben is ezt a tisztet töltötte be.

Jó okunk van azt hinni, hogy DL megérte az első nagy világégést, sőt Trianon is életben találta, de ezt életének, pályafutásának alaposabb ismerői tudják majd megválaszolni. Számomra már csak egyetlen kérdés áll nyitva, nevezetesen: miként történhetett meg, hogy ugyanaz a város – Marosvásárhely –, amelyben Deák Ferenc egyidőben élt az oda papnak szegődött Tolnai Lajossal, a naplóból egészen más közegként sejlik elé, mint a prózaíró híres önéletrajzi munkájából, *A sötét világ*-ból?

Kétféle város?

Deák Lajos kamasznaplója műfajából eredően szubjektív: azt írja, azt rögzíti, amit lát és úgy, ahogyan ő megtapasztalja, értelmezi. Ezért, ha a feljegyzései során kellene rekonstruálnunk azt, hogy miként zajlott az élet százötven évvel ezelőtt Marosvásárhelyen, akkor be kellene érnünk azzal a „térképpel", amit DL mozgástere elénk rajzolt.

Ez pedig nem túlságosan szerteágazó, ám alapos: konkrétan a kollégiumra, a városközpontra s ott is elsősorban a piacra, az Elbára, a kaszinóra, a Lénárt vendéglőre, a tanács házra, a templomokra, a temetőre, az Alléra korlátozódik. Azok az emberek pedig, akikkel ezen belül kapcsolatba lép, legtöbbször nem típusokként állnak előttünk, mert ő inkább a nevüket és cselekedeteiket vagy velük kapcsolatos információit jegyzi fel. Vajmi ritkán minősít, ezért olyan színezete van a dolognak, hogy csupa rokonszenves, kedves, megértő ember között nő fel. Az az egy-két kirívó cselekedet, amit megörökít (egy-egy ember ittas állapotbeli viselkedéséről van szó), önmagukban távol állnak a dehonesztálástól. Úgy érzem, hogy ha a naplóban szereplők valamilyen csoda folytán ma is élnének és elolvasnák a róluk írottakat, csöppnyi kifogásuk nem lehetne az ellen, ahogyan emberi méltóságukat ez a félig még gyermekember kezelte.

Egyetlen gondolatba sűrítve tehát sejtésemet, megkockáztatom, hogy DL naplójának Marosvásárhelye egy derűs, rokonszenves hely, életrevaló derék emberekkel, jó tanárokkal és törekvő ifjakkal, akik kisebb-nagyobb gondokkal ugyan, de kedvükre élik a maguk napjait, hónapjait, végzik, ami rájuk méretett.

(Mondhatná valaki, hogy e jóhiszemű, bizakodó világlátás részint a szerző fiatalságának és tapasztalatlanságának tudható be, aki nem lát túlságosan bele a kulisszák mögött zajló politikai-társadalmi machinációkba, amiben van valami, de azért alapvetően mégsem erről lehet szó...)

Ebben az életkeretben DL szerint éppen úgy helye van a Budapestről érkezett Tolnai Lajosnak, aki tiszteletesi megbízásra pályázik, amit aztán el is nyer. Emlékezzünk, mily rajongással és kedvezően nyilatkozik a jövevényről a naplóíró, prédikációit az általa hallott Szász Béla-féle prédikációknál is magasabbra teszi, s láthatóan többször is keresi a tiszteletessel való kapcsolatot, sőt olykor el is jár hozzá s az is a Deák családhoz. Hogy miért nem lesz ebből a pozitív viszonyból tartósabb, baráti és eszmetársi kapcsolat, nem tudnám tényszerűen megmagyarázni, csak sejtéseim lettek, miután megismerkedtem Tolnai Lajos önéletrajzi regényével, *A sötét világ*-gal is, amelyben néhány fejezeten át kimondottan marosvásárhelyi éveinek keserű tapasztalatait veti papírra.

Tolnai Lajos feleségestől és kisgyermekestől szánja rá magát, hogy Erdélybe, pontosabban Marosvásárhelyre költözik s ott kezdjenek új életet. Biztató, Arany János támogatását élvező irodalmi indulása után Tolnaiék életük mélypontjára jutnak:

„Az élet iszonyú súlyos gondokkal nyomott le.

Mint tanár fölötte gyenge fizetésen tengődtem, a most Calvin-gimnáziumnak nevezett – akkor Török-Gönczy gimnáziumban. Oly rosszul fizettek bennünket, hogy hónapokig nem láttunk egy krajcárt. Reggeltől estig adtuk a privát órákat intézetekben, hogy valamiképp a mindennapi kenyerünket megszerezhessük.

Sötét világ volt ez a világ!

A betegség is levert.

Szegény jó feleségem igazán megismerhette a magyar írók sorsát. Majdnem az utolsó evőkanalunkat is elnyelte a zálogház. Írni nem tudtam, tífuszba estem."

E szorult helyzetben kapóra jött Tolnainak a fiatal erdélyi író, Réthy Lajos látogatása, aki Szabó Sámuel marosvásárhelyi tanárral érkezett. Ők hozták tudomására, hogy a városban megüresedett egy eklézsia, s kapacitálták, adjon be rá pályázatot. Szabó tanár úr azzal biztatta, hogy az erdélyi püspök egyenesen az ő apósa és ezért nyert ügye lesz. A vendégek háromezer forintra menő jövedelemmel, gyönyörű lakással és *„minden de minden jóval”* biztatták, s a kis család lelkesen ráállt a szerencsésnek ígérkező kalandra.

„Elcsábított ez a regényes szó, hogy: Erdély” – írja könyvében Tolnai.

De alig indulnak útnak, életük alakulásához egyetlen nagy panaszfüzér kapcsolódik, amely nem hagyja el Tolnaiékat még akkor sem, amikor vesztesekként, megalázva, félig-meddig kiutálva megválnak a provinciálisnak, züllöttnek és földhözragadtnak vélt székely mezővárostól. Illés Endre így látja ezt a Nyugatban *(Tolnai Lajos, a századvég regényírója, 1937)*:

„Tizenhat esztendőt tölt majd ezen az erdélyi poszton, és ez a tizenhat év maga lesz a lángokba borult pokol. A tainei módszer sokat megvilágítana itt: milyen sebekkel sodródik le egy fiatal pap, aki népszerű író is, a fővárosból vidékre, min múlik az első félreértés, amely elválasztja a vezetésre hivatott pásztort híveitől, hogyan ütközik bele, véletlenül és akaratlanul a magányos ember a vidéki hatalmasságokba, milyen fertőzésekre kellett volna mindjárt kezdetben ügyelnie. Tolnai Lajosból hiányzik a papi és térítői szelídség, de megvan benne a hajlíthatatlan önérzet, a támadó túlérzékenység, a hajszálereket pillanatok alatt megrohanó vérmesség és indulatosság. Mind csupa örvény! És mind hajótöréssel fenyegető szirt. Hogyan is hidalhasson át valaki megnyíló szakadékokat, ha forrongó lénye felvetett fejű, gőgös elkülönülés.”

Az Illés-féle megítélés pompásan illik Tolnaira, aki sorozatosan hiú ábrándjai áldozata. Tisztában van saját tehetségével, értékeivel, erényeivel s mert ezt a környezete – különösen a marosvásárhelyi, ahová idegenként érkezik és ahol eleve gyanakvó szemmel néznek rá – nem értékeli, avagy nem így látja, mérhetetlen keserűséggel és csalódással tölti el. Áldozatnak érzi magát, gyakorlatilag szinte mindenkitől elszigetelődik, romlottságot és rosszindulatot lát mindenütt, ahol őt valamiféle gáncs éri. Nem hajlandó részt venni az ivászatokon, nem követi a helyi papság életvitelét és szokásrendszerét. Kíméletlenül leleplezi egyik pap társát a nevezetes Szász famíliából, hogy sikeres, nagy hatású egyházi beszédeit tulajdonképpen franciából koppintotta, s ezért nem csak a Szász família, de a vele kapcsolatban álló egész ismerősi kör és kapcsolatrendszer elfordult tőle. Kikezdik, amiért szabadon mondja el prédikációit, a közvélemény ingatagon hol mellette áll, hol ellene fordul... Csalódottságáért az egész várost felelőssé teszi, felkent vezetőivel együtt s regényében nem találni egyetlen mozzanatot sem, ami arra utalna, hogy Marosvásárhelyen még akár rendes emberek is élnének, akikkel lehet, sőt kell is szövetségre lépni, akikben megbízhat. Tolnai önéletírásában magát totálisan elszigetelődött, sértett, megrövidített embernek láttatja, akit rosszindulatú, korlátolt emberek vesznek körül, használnak ki és végül űznek el. Az, amit kritikusai irodalmi erénynek tartottak Tolnainál, hogy a valóságot erőteljesen kritikai szemüvegen át szemléli és láttatja, az életben, ahol ezer és ezer kompromisszumot kell kötni az érvényesülésért, a vesztét okozza. Nyers őszintesége nem hogy megjavítaná, de eltávolítja, gyűlölködővé teszi környezetét. A helyzet paradoxona, hogy a Budapestre visszamenekülő író ugyanúgy nem találja a helyét a főváros irodalmi életében, kapcsolatai megromlanak, előmenetele ezer és egy akadályba ütközik, írásai botrányokat és nemtetszést váltanak ki őszinte és szatirikus hangvételük miatt. Végül, idősebb korára, egy családi lap szerkesztőjeként élete nyugalmasabb révbe ér.

Érdekes közjáték: annál a minisztériumnál, amelynek vezetője Trefort Ágoston volt, s aki úgy fogadta a Budapestre megtérő, levitézlett Tolnait, mint megbízhatatlan, az ő embereivel nem egyező fickót, Deák Lajost, akitől ím most elbúcsúzunk, személyesen nevezte ki 1883-ban Marostordamegye kir. tanfelügyelőjévé, s tartotta meg sokáig hivatalában, ahol is ő hosszú időn át munkálkodott népe legnagyobb megelégedésére.

Ami azt jelzi, hogy az ember maga alakítja a sorsát s a környezete úgy válik élhetővé, ha magában hordja a „Deákian” bölcs megbékülés szellemét.

Csíkszereda, 2009. szeptember-október

A marosvásárhelyi főtér, Bod Péter kútjával

FÜGGELÉK

(Szász Béla nyugalmazott lelkipásztor adalékai a Népújság c. marosvásárhelyi napilap közlései nyomán)

1. Nyárádandrásfalvi emlékek Deák Lajosról „krajcáros napló”-jának olvasása nyomán

Hétről hétre igazi örömet, felüdülést jelentett Deák Lajos egykori főtanfelügyelő „krajcáros napló”-jának az olvasása [*a marosvásárhelyi Népújság 2009-i számaiban – a szerk. megj.*]. Deák Lajos családjával, őseivel a Nyárád-szentannai-Nyárádandrásfalvi Egyházközség levéltárában található régi, a múltat megörökítő irataiban már ezelőtt is találkoztam. A napló olvasásakor mindenekelőtt az egykori, 1848-cal kapcsolatos andrásfalvi ünnepléseink elevenedtek fel.

Az 1989-es változás lehetővé tette március 15. méltó megünneplését Nyárádandrásfalván is. Évről évre együtt ünnepelt az egyház és az állami, világi hatóság, a polgármesterrel az élen. Az andrásfalvi református templom ünnepi istentisztelete után a résztvevők az andrásfalvi temetőbe vonultak, ahol megkoszorúztuk Deák Farkas sírját. Deák Farkasnak a vasráccsal bekerített sírkövén az alábbi felirat olvasható:

„Deák Farkas 1832-1888, a Magyar Tudós Akadémia rendes tagja, miniszteri osztálytanácsos, vaskorona rend tulajdona. Emlékét őrzi a testvéri szeretet.”

Deák Farkas munkásságának célját így határozta meg:

„Telik az idő, múlik az élet, s ezért mint érdekelt fél eljöttnek látom az időt, hogy míg végső feledékenységbe mennének a történtek, saját részemről följegyezzem, s közhasználatra adjam, amit a szomorú, de érdekes és tanúságteljes korszak eseményeiből részint magam tudok, részint másoktól megtudtam, vagy ami a vizsgálatok folyamából kiderült, s némi alapossággal megállapítható.”

Nyárádandrásfalva lakói között már 1692-ben szerepel a Deák család mint patrónus. Két, a múltat megörökítő kemény táblájú könyvecskében (Nyárád-szentanna, kebli határozatok jegyzőkönyve 1722–1835, Libellus az andrásfalvi bonumokról 1760) megörökíttetett: *„Deák István istenhez való kegyes indulattal, nemes indulatból istenhez való szeretetből, a szent egyházhoz való buzgó szeretetből ajándékozott az egyháznak egy szép nagy keszkenőt, Deák István úr neve felvarrásával emlékezetessé tétetett.”* A keszkenőn kívüli adományai: úrasztala, almafák. Két almafát adományozott nemzetes Deák István úr: az egyik „mosolygó”, a másik „piros”.

Deák Lajos naplójából kitűnik többek között, hogy mennyire tisztelte a szüleit, testvéreit, rokonait, és felnézett Farkas bátyjára...

A naplóban többször is szerepel a makfalvi híres Dózsa család neve: Dózsa Endre a Pásztortűz kiadásában (1927) *Régi jó és régi zord időkből* című kötetében az Új vármegye című novellájában így ír:

„Deák Lajos bácsi túlhízott, vaskos termettel az eleven jólét és békés boldogság alapos megtestesülése. Szerette a nőket, ezek közt is leginkább áldott jó feleségét. Szerette a barátait, sőt még ha egyáltalán lettek volna, ellenségeit is. De mindezek felett szerette, sőt imádta a gyerekeket, bár neki egy sem volt. Úgy esett a dolog, hogy Máriaffynak első aljegyzőnek kellett lennie, ezt már az arisztokratikus rokonsága kifundálta. De mi lesz Deák Lajosból? Hisz ez mindenkit szeret, s őt is mindenki szereti. Az akkor már tömegesen a vármegyére tódult ifjúság: Sándor János, a későbbi hatalmas miniszter, Farkas Albert, a későbbi alispán és főispán, Molnár Gábor doktor, a későbbi tudós főszolgabíró, Balla Gyula, a későbbi követ és miniszteri tanácsos, Balla Ödön, a későbbi árvaszéki elnök a főhadiszálláson, a Szabó-féle vendéglőben elhatározták, hogy Deák Lajosból tanfelügyelőt kell csinálni, hiszen az isten is annak teremtette. Valamelyik tudósabb ifjú felvetette: De mi lesz a kvalifikációnális törvénnyel? – Eh, mit! – kiáltott fel Máriaffy Dávid, a tanfelügyelőnek nagy hasra, jó gyomorra, egy jó utazó bundára és annak a zsebében két alkalmi pohárköszöntőre van szüksége, s ez mind megvan nagymértékben Lajos bátyánknak. Így lármáztuk ki Deák Lajost tanfelügyelőnek, s bizony dicsőségünkre vált. Őt is boldoggá tettük, mert húsz-harmincezer gyerekre lelt egyszerre s ezeknek ő igazán édesapja kívánt lenni."

Az irattárunkban található Nagy Jánosné szül. Miske Eszter által hagyott végrendelet hagyatéki tárgyalásán Deák Lajos végrendeleti végrehajtó. Az örökösök: Deák Lajos édesanyja, Deák Ferencné született Miske Anna, Deák Berta, dr. Ádám Endréné, Deák Farkas, Csongvai Károlyné született Miske Klára, Nagy Györgyné született Miske Zsuzsanna. A végrendelet kelte 1879. II. 24. A tárgyalási jegyzőkönyv dátuma 1879. IV. 16. Az ülés időpontja 1879. V. 9. A végrendelet tartalma: a). házi eszközök, b). ingóságok, c). künnlevő követelések. A végrendeletben szereplő bútorok: kőrisfa kanapé, fotel, fehér fenyőfa láda, 10 db fehér-fekete zsebkendő, fekete köntös tunikával, ujjassal, fekete bársonyujjas, tükrös toalett asztal, pohár, tányér, egy aranyos nagy tükör és kép.

Deák Lajost mint tanfelügyelőt valóban nagyra értékelte két egyházi elöljárónk:

Vásárhelyi János, az Erdélyi Egyházkerület egykori tekintélyes püspöke *Erdélyi református püspökök az utolsó évszázadban* című munkájában így értékelte Deák Lajos munkásságát: „Nagy áldást jelentett, hogy a Nyárád- és Marosmenti 100 ezer lelkes magyarság a Nagy Péter lelke szerint az elemi iskolákat megtartotta, főként bölcs tanfelügyelőjének, Deák Lajosnak jövőbe látó tanácsára hallgatva."

Péterfy László *Gyulakuta és egyháza* című művében a 102. oldalon a következőket írja: „Súlyos gondot okoz három évtizeden keresztül a célszerűtlen és szűk iskolahelyiség. Deák Lajos tanfelügyelő 1909-ben a következőket állapítja meg az iskolával kapcsolatosan: A tantermek megütközést keltő módon még most sincsenek kettős ablakokkal ellátva, holott eziránt már évekkel ezelőtt történt intézkedés. Amellett a falak is romladoznak. Iskolaszolga nincs, hanem az iskolás gyermekekkel végeztetik meg nem engedett módon a fűtést és takarítást. A fekete tábla használhatatlan, kopott. A második tanteremben egy megfelelő záros tanítói asztal szükséges, mert a mostani rozzant, festetlen deszkaasztal kiálló szegében saját kabátom is veszélybe forgott."

Az idézetekből íme kitűnik, hogy Deák Lajos mint ember és mint tisztségviselő hiteles, bölcs, előrelátó ember volt. Igazi közszeretetnek örvendett. Ifjúkorában leírt álma valósággá vált.

2. Deák Lajos kortársai

(A Krajczáros naplóban szereplő jelentős személyek)

Berzenczey László

Görgényszentimrei Berzenczey László politikus és utazó, született Kolozsváron 1820-ban, meghalt Budapesten 1884. november 14-én.

„Marosszék követe az 1841-43 és 1848-i erdélyi országgyűléseken, képviselő 1848-ban és Székelyföldi kormánybiztos 1849-ben.” (*Pálffy János: Magyarországi és Erdélyi urak – Pálffy János emlékezései,* 80. old.)

Marosszék részéről tagja volt azon nagy küldöttségnek, mely 1848 májusában Kolozsvárt az unió-országgyűlést kieszközölte, s ezen alkalommal egypár sikerült beszédet tartott a fiatalsághoz és a néphez.

Szerepet kapott Kossuth Lajosnak a Bánátot székelyekkel való betelepítési tervében. Kossuth Lajos Berzenczeyt küldte a Bánátba, hogy megnézze a betelepítendő földet, és onnan Erdélybe, hogy kihozza azonnal, ha nem is a „népek millióit”, hanem legalább a székelyek ezreit. Az egészből végül is az lett, hogy Berzenczey kapott néhány ezer forintot útiköltségre, és a telepítendők előleges gyámolítására, de települni akaró székelyt egyetlen egyet sem.

„Nagyok voltak már a veszélynek percei
Mikor agyagrétre megjött Berzenczey
Hová nyolcvanezer bátor székely gyüle
S fegyvertelenül is tettre lelkesüle
S közülük tízezer mihelyt fegyvert kapott
Mint a tüzes mennykö Urbánra rácsapott.”

(Sárosi-kötet, 1858)

Az országgyűlés még szeptember közepén eltörölte a határőrséget, kivonta a székelyeket a főhadparancsnokság befolyása alól. Kilenc kormánybiztost küldtek ki a törvény végrehajtására és önkéntesek toborzására. Egyikük, Berzenczey László, marosszéki képviselő, a helyi magyar vezető körök rosszallása ellenére október 16-ra Agyagfalvára, a székelyek ősi gyülekezőhelyére, a székely nemzet régi szabadságának visszaszerzésére általános nemzeti gyűlésre szólított fejvesztés és birtokdúlás terhe mellett minden hadköteles férfit. Meg is jöttek mintegy 60 ezren.

„Amikor 1848. október 16-án Berzenczey László az agyagfalvi gyűlésen felhívást tesz közzé, hogy a vegyes lakosságú vidéken veszélyben a lakosság, a jelentkező 50-60 ezer székely honvéd között ott vannak a kibédiek is. Nagy számban jelent meg Etéd, Bözöd stb. népe. Szépen nyírt hajjal, pödrött bajusszal, háziszőttes mellény s talpig magyaros viselet tette őket feltűnővé.” (*Péterfy László: Kibéd és egyháza,* 131. old.)

„A vidéken és a faluban mutatkozó rendzavarások miatt Borosnyai Simon, a pap, szüleihez Marosvásárhelyre menekült. Amikor értesült Berzenczey Lászlónak (Marosszék követe) az önkéntes toborzó felhívásáról, az elmenekült pap maga is beállt a honvédek közé.” (*Péterfy László: Bonyha és egyháza,* 14. old.)

A gyűlésen jelen levő kormánybiztosok azt ajánlották, hogy a székelyek többsége térjen haza, és otthonában készüljön a harcra. Egyedül Berzenczey akart azonnali fegyveres fellépést, noha a többség ellenezte. *(Erdély rövid története, Akadémiai Kiadó, Budapest)*.

Dr. Endes Miklós Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története című munkájában írja: „Berzenczey László 1848. október 15-re Agyagfalvára székely nemzetgyűlést hívott össze, melyen a székelységnek éppúgy fegyveresen kellett kiállnia, mint a románoknak a második balázsfalvi gyűlésen."

Seres András Szemtanúk vallomásai az 1848-49-es szabadságharcról című művében „szemtanúk" vallanak Berzenczey László megbízatásáról. Középajtay Veres Sándor így vall: „A toborzó parancsnokság irodájában az akkori székháznál Berzenczey László kormánybiztos jelenlétében vettek fel, s itt tettem le a katonai hűségesküt." Csíkszékben Gál Sándor hősi halált halt ezredes szerint Berzenczey László szerepe nem más, mint a 15. úgynevezett huszárezred megszervezése.

A már említett Pálffy János emlékezései című mű nemcsak a Berzenczey László érdemeit, de hibáit is kiemeli: „Berzenczey jó, mondhatni némelykor hatalmas népszónok volt, sem több, sem kevesebb." „Legkisebb előintézkedés és előgondoskodás nélkül megindított egy 30 ezerből álló, rendetlen, féktelen tömeget, melyből egynegyed részének sem volt fegyvere, öregek és férfiak, fiatalok és csaknem gyermekekből állót, kísértetve számtalan szekerek által, melyeken ezen új kiadású keresztes had családa ment a sereg után terv, egyetértés, kitűzött cél, sőt vezér nélkül." A szervezetlenség miatt szászföldön a sereg menetelése nem hadjárat volt többé, hanem fosztogatás, rablás, gyújtogatás.

Pálffy szerint kétes volt szerepe a Mátyás- huszárok kiállítása ügyében. „Berzenczey az állam pénztárából kivette a sok százezeret, de az ezered számban kiegészítve sohasem volt, s nemhogy teljes fölszereléssel dicsekedhetett volna, hanem nagyobb része nagyon is rongyos és fegyvertelen volt; a sok pénz pedig elment azon az úton, melyen a legtöbb kormánybiztos és fölszerelő biztos által fölvett milliók – az illető biztosok zsebeibe."

A szabadságharc bukása után Erdélyen és Moldván keresztül menekült Kiutahijába. Innen 1851-ben Kossuth társaságában ment Gibraltárig, s onnan, mint a bujdosók vezetője, Amerika felé vette az útját. Kossuth Lajosnak az Egyesült Államokba való érkezése után rövidesen megkezdte világ körüli útját. Előbb Amerika más részeit, aztán Kínát, Indiát, Ceylont, Egyiptomot és Törökországot látogatta meg. Kínából írt 1851-ben egy levelet ifj. gróf Bethlen Jánosnénak, hogy támogassa tudományos munkásságát, „mert néki máris sikerült felfedezni Kínában a magyarokat, kiknek írásuk visszafelé olvasva a magyarnak tökéletesen érthető. E badar beszédet a hírlapok is közölték akkor. Ebben a legérdekesebb az volt, hogy Berzenczey, aki az egy magyar nyelven kívül egyetlenegyet sem értett többet, s ezt is csak beszélni tudta, s valami keveset németül, filológiai utazást akart tenni." (*Pálffy János emlékezései,* 84. oldal.)

A krími háború után 1862-ben jelentkezett Galacon az osztrák hatóságoknál. Ekkor Bécsbe vitték, majd Klagenfurtot jelölték ki tartózkodási helyéül. 1867-ben hazatért. S már mint Deák-párti megbízott jelentkezik újra Marosvásárhelyen.

Deák Lajos Tininaplójában ebben az időszakban való szereplése olvasható, mint kiváló népszónok.

Szerepléséről olvashatunk Dózsa Endre Régi jó és régi zord időkből című művében is, A nem nagyon régi vármegye című elbeszélésben. „A Deák-pártnak az volt a terve, hogy az 1848-as kormánybiztos, Berzenczey László áttérésével egy nagy népgyűlésen vigyék át a székelységet a Deák-pártba. Bánffy Dezső, az öreg Dézsi Sándor, Ugron Gábor, Bartha Miklós mind eljöttek a székely fővárosba, s a Deák-párti gyűlést a kibédi székelyekkel, no meg a közeli léces kerítések szétszedett darabjaival a szó szoros értelmében széjjel verték. Ugy hogy

Berzenczey alig tudott futva menekülni a székházához, ahol lelkendezve hanyatlott egy karszékbe." Amikor Mikó Mihály teával kínálta, „Berzenczey csak legyintett kezével: Hagyd el Mihály öcsém, mondta szokott gúnyoros modorában, de ha már valamit akarsz adatni, adass nekem is, de neked is tiszta alsónadrágot."

1873-ban megint keleti utazásra indult. Mikor 1874 végén nagy fáradalmak és viszontagságok után visszatért, útja eredménytelensége miatt összetört ember volt. 1875 elején az elmezavar jelei mutatkoztak rajta. Szinte tíz évvel később, 1884-ben a Lipót-mezőn halt meg.

Szemerjai Szász Béla

Született: 1840. április 23-án Nagyenyeden, meghalt 1898. július 7-én Kolozsváron; lelkész, középiskolai és egyetemi tanár, újságszerkesztő, költő, filozófus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Kisfaludy társaság rendes tagja.

Deák Lajos krajcáros naplójában többször is említi Szemerjai Szász Béla nevét. A naplóban emlegetett Szász Béla nem más, mint Sz. Szász Károly egykori enyedi, majd marosvásárhelyi kollégiumi tanár, jogtudós, politikus és Münstermann Franciska legkisebb fia, többek között Szász Károly későbbi dunamelléki református püspök, Szász Domokos erdélyi ref. püspök testvéröccse. 11 évvel idősebb bátyja, Szász Károly így eleveníti meg kisöccsét a Karácson című versében:

„A legkisebbik egy szelíd fiúcska
Anyás nagyon, oly csöndes, szótalan
De arcán béke mélasága van.
Anyámasszonynak katonája volt csak,
A többiek mind pajkosabbak voltak."

Szász Béla, az ifjú, édesapja iránti tiszteletéről így vall: *„Ha a mi eszünket, gyermekeiét egyesíteni lehetne, sem érné fel az apánkét."* 1882-ben édesapja, idős Szász Károly nagyenyedi tanár emlékére és nevére 200 Ft-ot adományoz jutalomdíj alapjául egy jó igyekezetű szolgagyerek számára.

Költeményeiben kifejezésre jut az édesanyja iránti tisztelet is. Édesanyám szobája című versében e szobát színarannyal telt kincstárhoz hasonlítja:

„Ez a kincstár színarannyal
Van e kis szoba tele.
Hatvan évnek szerzeménye
Fehér hajnak ezüst fénye
Anyám fején rakva le."

A későbbiekben mint újságíró-szerkesztő így vall önmagáról s szeretett városáról, Marosvásárhelyről: *„Ő is azon nagy középosztály szülöttje, mely büszke arra, hogy saját munkájával szerzi meg kenyerét, gyermekkora szép esztendeit ő is e városban tölti, s nem csak azon szent hantok kötik őt e városhoz, melyek itt a temető lombjai alatt porladnak, hanem azon érdek is, mely a város emelkedésével őt is emeli, s hanyatlásával őt is alá sújtja".*

A Székely Hírlap 1869-es beköszöntő soraiban mint Deák-párti politikus, a kiegyensúlyozott politizálást és alkotást a méltósággal haladó folyam erejéhez hasonlítja. *„Az idő és események nagy átalakulásában a folyam közepére esik az erő, szélcsapongások a partokat szaggatják, iszaptócsákat alakítanak, néha vissza is kanyarodnak, de malmokat nem hajtanak."* Öntudatosan alkotni csak előre kijelölt és kiválasztott cél megtalálásában lehet.

Szász Béla a gimnáziumot Budán a piaristáknál kezdte, Pesten az evangélikusoknál folytatta, majd Marosvásárhelyen és Nagyenyeden fejezte be. A teológiát 1859-től 1863-ig Pesten végezte, 1863-ban Jénában, 1864-ben Utrechtben töltött egy-egy évet, azután pedig beutazta Nyugat-Európát.

Marosvásárhelyen Péterfi Károly nyugdíjba vonulásától, 1867-től Tolnai Lajos jöveteléig, 1868-ig mindenféle egyházi szolgálatot végzett. Mint lelkész a marosvásárhelyi képviseleti testület és keblitanács tagjaként részt vett az egyházi és iskolai ügyek intézésében. Külföldi tanulmányútjain szerzett tapasztalatait igyekszik átültetni az erdélyi egyházi életbe. Rokonszenvvel nézte ez utóbbiban a Chalmers Thomas által kezdeményezett megújulási törekvéseket az államtól független skót szabad egyház megalakításában. A megújítási törekvésekkel szemben az idős Kemény Ferenc akkoriban megjegyezte: csak agyon ne reformálják a már reformált egyházat.

Mint zsinati képviselő tulajdonképpen a zsinatpresbiteri elv képviselője. Tevékenyen részt vett az 1881. évi magyarországi és erdélyi református egyházi unió megvalósításában.

Az enyedi teológia Kolozsvárra hozatalában, azaz az új református központi teológia Kolozsváron történő felállításáért folytatott harcban támogatja testvérbátyja, Szász Domokos törekvéseit. Amikor anyagi visszaélésekről van szó, Infandum címen röpiratot ad ki a kollégiumi vagyonok ellenőrzését illetően.

Szász Bélát a marosvásárhelyi kollégiumi tanári állásra 1865. október 8-án, Molnár János halála után, utódjául népes gyűlésen választották meg. A tanári állás elfoglalásáig a külföldi útja miatt 1866. szeptember 1-jéig haladékot nyert. Ekkor tartotta székfoglalóját Tudalom kérdése címen. Mint bölcsésztanár filozófiai tantárgyakat adott elő, 1868-1869-ben magyar irodalmat tanított. Egy kimutatás szerint téli és nyári félévben tanítottak. Ész vallástant adott elő hetente három órában, növelés oktatástant heti öt órában.

Szemerjai Szász Béla Marosvásárhelyen öt évig tanított kollégiumi tanárként. 1871-ben Kolozsváron lett kollégiumi bölcsésztanár, majd 1872-ben, a kiegyezés után, a Kolozsvárt alapított Ferenc József Tudományegyetem bölcsészettanára lett. A magyar királyi tudományegyetem ekkori tanárai: Felméri Lajos, Jenei Viktor, dr. Kolozsvári Sándor, Ladányi Gedeon, Szabó Károly, Szász Béla. Több alkalommal volt az egyetem dékánja, s a nyolcvanas évek végén rektora.

A költeményei kötetben 1883-ban jelentek meg. *Fotográf album* ciklusa édesanyjának állít emléket. A *Julcsi verses könyve* hitvestársához, Mentovics Júliához íródott. Írt hazafias verseket is. Saját költeményei mellett idegen szerzők verseit ültette át magyarra: Longfellow, Heine, Milnes, Goethe, Edgar Poe verseit.

Világi verseken kívül írt vallásos költeményeket is. Az erdélyi, a magyarországi, valamint a jugoszláviai reformátusok előtt egyaránt ismert az *Ím, nagy Isten most előtted szívem kitárom* kezdetű bűnbánati énekünk. *(Régi erdélyi énekeskönyv, 81. ének)*. Vallásos ihletésű, idegenből fordított énekek*: Az áldott orvos közeleg, Fel barátim, Mindig velem, Uram*.

Már teológus korában a legtöbb szépirodalmi lapnak, többek között Arany János *Koszorú*jának a munkatársa, az Újdonsági rovat vezetője.

Marosvásárhelyen a *Székely Hírlap*ot szerkesztette 1869-től 1870-ig, Kolozsváron a Kelet című újságot 1871-től 1874-ig. 1867 és 1868 között a Székely Közlöny szépirodalmi, ismeret-terjesztő hetilapnak a munkatársa Mentovich Ferenccel és Szabó Sándorral.

Filozófusként német, angol gondolkodók műveit fordította le. Nyomtatásban megjelent munkái: *A reflexió és valláserkölcsi elem a költészetben, Long-fellow* (Budapest, 1884), *Az erkölcs metafizikájának megalapítása* (Kant után németből fordította és bevezetéssel ellátta, Kolozsvár, 1885), *A filozófia mint bűntárs Öreg János ellen* (Kolozsvár, 1889).

Egyházi lapokban is jelentek meg írásai, mint például a *Protestáns egyházi és iskolai lap*ban, az *Erdélyi protestáns közlöny*ben. A már említett Ím, nagy Isten, most előtted című ének eredetiben az Erdélyi protestáns közlöny 1822. I. számában, valamint e lap XIV. számú mellékleteként látott napvilágot.

Akárcsak édesapjának, neki is kevés életidő adatott. Azonban egy élet értékét sohasem az időtartam, hanem az azt kitöltő tartalom határozza meg.